

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Социално-икономическа география“

КИРИЛ ИВАНОВ НИКОЛОВ

Конфесионално развитие на България от Освобождението до днес – географско разпространение, взаимоотношения между отделните конфесии в страната, проблеми и перспективи

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационния труд за получаване на образователна и научна степен
„Доктор“, професионално направление 4.4 – Науки за Земята
(География на населението и селищата)

Зачислен със заповед:

№ РД-20-836/15.04.2022

Научен ръководител:

доц. д-р Георги Костадинов Бърдаров

гр. София, 2025 година

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	5
I. Теоретико-методологични основи на изследването	
I.1. Методология на изследването, географски и терминологичен базис на религиите	10
I.2. Видове класификации на религиите в света.....	11
I.3. Възникване и развитие на религиозните вярвания. Древни митологии.....	12
I.4. Монотеистичните религии - същност и развитие	13
II. Възникване и разпространение на основните вероизповедания в България	
II.1. Християнството в България - предпоставки за възникване, разпространение и развитие през годините	18
II.2. Богомилството по българските земи	20
II.3. Проникване и разпространение на исляма в България	21
II.4. Юдаизмът в България	22
III. Развитие и взаимоотношения между основните конфесионални общности в България от Освобождението до днес	
III.1. Развитие на конфесионалните общности в периода 1878-1944 г.	24
III.2. Конфесионалните общности в годините на социалистическо развитие (1944-1989 г.)	27
III.3. Актуално състояние на конфесионалните общности в България (след 1989 г.)	30
III.4. Изменение на конфесионалната структура на населението в България в началото на XXI век	33
IV. Предизвикателства и заплахи пред българския етнорелигиозен модел на развитие	
IV.1. Религиите - начин на употреба (общото между юдаизъм, християнство и ислям)	42
IV.2. Между успеха и кървавия провал на етнорелигиозния модел в Босна и Херцеговина	44
IV.3. Вътрешни и външни геополитически фактори, които провокират конфронтации по оста християнство-ислям в България. Ролята на ДПС за българския етнорелигиозен модел след 1989г....	45

IV.4. Заплахи и предизвикателства пред българския етнорелигиозен модел	46
Заклучение	53
Справка за приносите на дисертационния труд	56
Публикации по темата на дисертационния труд	56

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, всяко от които се състои от по четири подглави, заключение, използвана литература, списък с абривиатури и съкращения и списък с 25 авторски картографски фигури и 5 таблици.

Общият обем на труда е 190 страници.

Заглавие на английски език: "Confessional Development of Bulgaria from Liberation to the Present – Geographical Distribution, Interrelations Between Different Confessions in the Country, Problems, and Perspectives".

Ключови думи: религия, конфесия, вероизповедание, взаимоотношения, проблеми, проблеми, конфликти, етнорелигиозен модел, съжителство, България

Keywords: religion, confession, faith, relations, problems, conflicts, ethnoreligious model, coexistence, Bulgaria.

Декларация за оригиналност

Декларирам, че настоящият дисертационен труд на тема: „Конфесионално развитие на България от Освобождението до днес – географско разпространение, взаимоотношения между отделните конфесии в страната, проблеми и перспективи” за придобиване на образователна и научна степен - доктор, е самостоятелно и оригинално авторско произведение, а използваните източници на научна и емпирична информация са коректно документирани и цитирани съгласно действащите в Република България стандарти.

Гарантирам, че:

1. Признаването на чуждото авторство на използваните текстове, фигури, таблици, графики, изображения и други е обозначено според утвърдения в научната област академичен стил на цитиране.

2. Списъкът с литература в края на труда включва цитирани и използвани печатни и електронни източници по темата.

С настоящото декларирам, че съм запознат с правилата в Етичния кодекс на академичната общност на Софийския университет „Св. Климент Охридски” за зачитане на авторството, чуждите приноси и коректното цитиране и за недопустимостта на плагиатство.

Подпис:

(Кирил Николов)

УВОД

Актуалност на темата

Религията е един от основните фактори, които въздействат върху културното развитие на народите по света. Днес светът се глобализира, културите се унифицират и въпреки това регионалните различия все още са фактор, който определя начина на мислене и поведение на хората. Глобализацията и регионалните различия са два от основните акценти, които засягаме в настоящото изследване, тъй като религиите са безспорно глобален феномен. Те определят поведението на хората в целия свят и в същото време дори в рамките на една религия се наблюдават регионални различия, които са обусловени от географски, исторически и културни фактори.

В обществените нагласи днес преобладава схващането, че религията или религиозните обичаи и традиции у някого са предпоставка за неговата ирационалност, т.е. това води до игнориране на възможностите за рационално мислене и анализиране на информация. Съществува многовековен спор между религията и науката. Често религиозните постулати са отхвърляни от науката поради липса на сериозни доказателства и поради несъответствие с научните закони и теории. Въпреки това съществуват учени, които търсят рационалния елемент в религията и се опитват да направят мост между нея и науката. Един от тях е Алберт Айнщайн, който споделя: „Науката без религия е куца, религията без наука е сляпа“. Още една мисъл на Айнщайн илюстрира този негов начин на мислене: „Бих искал да знам мислите на Бог, останалото са подробности“ (Taliaferro 2020).

Въпросът с разбирането на религиите и взаимното уважение между тях освен философски аспект има и чисто практическо значение. Голяма част от религиозните конфликти в миналото и днес се дължат на неразбирането същността на самото понятие религия и непознаването, както на собствената, така и на другите религии. Колкото и да са различни хората, се забелязва една огромна прилика у всекиго – вярата в нещо, което притежава необяснима сила. Затова религията като своеобразен феномен в развитието на обществото има различни тълкувания и измерения. Във философски аспект тя е форма на обществено съзнание или една от сферите на духовния живот на хората. В морално-етичен аспект религията съдържа нравствени принципи, задължителни за вярващите при тяхното поведение в обществото (Трайков 2023). Нашето убеждение е, че религиите имат обща основа и противопоставянето между тях е до голяма степен изкуствено, с цел хората да бъдат манипулирани, държани в подчинение и лесно управляеми, защото макар всеки един от нас да разполага със своите специфични разлики, било то в гена, цвета на кожата, езика, който владеем, височината, бързината или уменията, които сме усвоили през годините, всички ние сме представители на един и същи биологичен вид. В същността си хората сме еднакви и всяка една идентичност - етническа, религиозна, дори и расова, ни се вмества впоследствие с една единствена цел - да бъдем манипулирани или използвани

(Бърдаров 2012). В повечето случаи разликите помежду ни се обясняват с чисто анатомични особености, което стои в основата на всички расистки теории от Древността до наши дни. Това вече е отхвърлено от науката, по-скоро географската среда е била и ще продължава да бъде важен фактор и основа за разликите при хората. Именно този географски фактор се забелязва, че е изиграл основна роля и в различията, с които някои религии разполагат и се отличават спрямо техните религиозни опоненти.

Най-дълбокото етимологично разшифроване на думата *религия* е, че тя идва от латинската дума „*religare*” - „да се свързва”. Точно това е дълбоката същност на религията – да свързва, а не да разделя хората. Анализирайки детайлно религиите, ще установим колко сходни са основните ценности, които те възпитават в своите последователи. Това е особено важно, тъй като религията присъства във всички култури и исторически епохи и е неотменна част от живота и ценностната система на милиарди хора по света днес.

В края на ХХ и началото на ХХІ век се наблюдава изостряне на религиозната нетърпимост в света и оформяне на няколко разломни конфликтни линии между най-големите религии. Особено по оста християнство-ислям, която замени основния конфликт в света през втората половина на ХХ век между Запада и Изтока. След падането на Берлинската стена (1989 г.) и рухването на Източния социалистически блок се създаде впечатление, че предстои период на относителен мир в света, който обаче скоро бе нарушен от множество религиозни конфликти между трите големи монотеистични религии – християнство, ислям и юдаизъм. Пикът на тази религиозна конфронтация е свръхескалацията на Арабо-Израелския конфликт от октомври 2023 година след нахлуването на Хамас в Израел. Само за една година и половина, към 11 юни 2025 г., по официални данни, в този конфликт бяха убити или безследно изчезнали малко над 57 000 души¹.

От тази гледна точка, а и предвид жестокия братоубийствен конфликт на религиозна основа при разпадането на Югославия (90-те години на ХХ век), запазването на етническият и още повече на религиозния мир в България е най-голямото достижение на постсоциалистическия период на развитие у нас (след 1989 г.) И е още по-важно да запазим религиозния мир, тъй като заплахите и конфликтите в районите около нас са все по-реални. В Конституцията на Република България, чл. 13, е записано, че вероизповеданията са свободни, което е предпоставка за потвърждение на модела, който съществува у нас – на етнорелигиозна толерантност. Модел, който, макар и да бива често пренебрегван от по-крайно националистично насочените организации и граждани, приема широката подкрепа на основното гражданско общество. И въпреки че водещата религия у нас е източноправославното християнство, то останалите религии (ислям, католицизъм, протестантство, юдаизъм пр.) имат своето място в професионалния живот в страната.

Религията има както разделителна, така и обединителна функция, тъй като тя е един от основните стълбове за устойчивост на етноса, особено когато е подложен на

¹ Източник: [United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs](#)

външен натиск и заплаха. Това важи в най-пълна степен за монотеистичните религии. Според Бърдаров (2012), монотеистичната религия с наличието на един върховен Бог налага единен център, около който гравитират всички останали съставни части на етноса и нацията.

Основният **изследователски въпрос**, който си поставяме при разработване на настоящия дисертационен труд, е какви са основните фактори, допринесли за запазване на етническият и религиозен мир в България след 1989 г. и съответно какви са възможните заплахи за неговото нарушаване в следващите десетилетия. Това е изключително важно, тъй като през XXI век живеем в свят на изострена религиозна конфронтация, която заплашва мира и просперитета на немалко точки по планетата. Конфликтите от този тип винаги са много кървави и продължителни, тъй като религията често е най-святото за човек и много лесно може да се провокира омраза на религиозна основа (Гър 2002). Както пише Бърдаров (2012) обаче „няма световна религия, която да проповядва насилие и омраза или да оправдава убийството на невинни хора”. Всяка една религия, без изключение, на даден етап от своето развитие се превръща в инструмент за владение на масите от страна на властимащите и в инструмент на насилие, с което властта тероризира и държи в подчинение хората. Днес е актуално да говорим за радикалния ислям, но във всяка една религия е имало или има такива радикални терористични направления. Те по своята същност са грубо преиначаване на смисъла на религията, но това не пречи да са популярни и все по-широко разпространени през XXI век.

В контекста на нашата изследователска теза за етно-религиозния мир в България е много важно отбележим какви са заплахите и предпоставките за разрушаване на етно-религиозния мир на Западните Балкани. Един евентуален нов конфликт там би имал крайно негативни последици за всички балкански държави и може да доведе до религиозни конфронтации и в тях. Поради тази причина много внимателно и задълбочено в дисертацията ние ще анализираме актуалната етническа и религиозна ситуация на Западните Балкани. Територията на Балканския полуостров и най-вече етнопсихологията на населяващите го народи и унаследеният през вековете антагонизъм между тях, последван от открит реваншизъм, винаги ще представляват заплаха за мира и стабилността, както на региона, така и на цяла Европа.

Цел, обект, предмет и задачи на изследването.

Обект на изследване в дисертационния труд са конфесионалните групи в България през XX и XXI век.

Предмет на дисертационния труд – развитието на конфесионалните групи през изследвания период в страната, техните взаимоотношения и най-вече конфронтации, породени от политическата ситуация.

Цел на изследването е да се анализират факторите и причините за съхранения етно-религиозен мир в България след 1989 г. и да се очертаят възможните заплахи от неговото разрушаване в следващите години.

В началото на разработването на настоящия дисертационен труд си поставяме следните научно-изследователски **задачи**:

1. Изясняване на генезиса и развитието през вековете на двете основни религии в България - християнство и ислям.
2. Задълбочен анализ на географското разпространение и динамиката на конфесиите в България през XX и XXI век.
3. Анализ на изключително сложните политически събития и обрати в управлението и идеологията на страната след Освобождението, които са довели до етническо и религиозно напрежение.
4. Изследване на геополитическата ситуация и остра религиозна конфронтация на Западните Балкани в края на XX век и потенциалните опасности от нов такъв конфликт, който да засегне и България.
5. Очертаване на потенциалните заплахи от радикализация и провокиране на религиозен конфликт в България чрез външна намеса или вътрешни политически манипулации.

За целите на дисертационния труд сме използвали следните емпирични и теоретични **методи**:

Приложените методи в настоящия дисертационен труд са както широко използвани в географската наука частни методи, така и общонаучни. В началния етап на разработката е използван основно описателния метод, с цел по-детайлно изясняване и описание на обекта на изследване. Този метод е тясно обвързан с общонаучните анализ и синтез, които пък сме използвали за анализиране и обобщаване на информацията от литературните източници, които сме използвали. Сравнителният анализ също заема основно място в разработката ни. Той е приложен за сравняване на теоретичните знания и историческите сведения за възникването и развитието през годините на отделните монотеистични религии, които заемат важно място в труда ни. Използвали сме и пространствения (хорологичен) метод, за да проследим социалните трансформации в отделните територии, както и тяхното значение на местно, регионално, национално и наднационално ниво. Този метод е многозначно свързан с историческия (хронологичен), тъй като тези трансформации се развиват през годините, а историческите сведения са неизменна част от нашата разработка. Общонаучните дедуктивен и индуктивен метод също заемат място в настоящия труд. Тях използваме за съпоставяне и обяснение на взаимовръзките при двустранното влияние между “стари-нови” религии на определена територия. Тези два метода използваме съвместно и с пространствения, за по-ясното изразяване и разбиране на различните териториални нива на изследване. Съществено значение в настоящия труд имат и картографският метод и методът на географските информационни системи (ГИС), които са приложени с цел визуализиране на получените данни за вероизповеданията от преброяванията през XXI век и по-ясен и точен анализ на тези данни на общинско и областно ниво.

В процеса на предварителна подготовка и изработване на настоящия труд срещнахме някои **трудности**. Имахме за цел да направим анкетно проучване сред представители на религиозните общности и за целта се обърнахме за съдействие към Националния съвет на религиозните общности в България. Председателят заяви готовност за включване, но от останалите членове нямаше такава подкрепа и анкетата не се осъществи. Друга трудност, която можем да отбележим е предизвикателството да се справим с обработването на огромен обем от източници, тъй като религиозната тематика е обект на внимание от много изследователи в различни научни и не само направления.

Отправлям **благодарности** към декана на Геолого-географски факултет - проф. дн Климент Найденов за предоставената ми възможност и разбирането, без които съчетаването на работата ми като млад асистент във факултета и завършване на дисертационния труд нямаше да могат да се осъществят. На научния ми ръководител - доц. д-р Георги Бърдаров, който не спря да ми дава ценни съвети и да предоставя безусловната си подкрепа към мен. На ръководителя на катедра "Социално-икономическа география" - доц. д-р Пламен Патарчанов и останалите членове от катедрата, без чиято подкрепа трудностите, които изпитах по време на работата по дисертацията щяха да бъдат много повече. Особени благодарности изказвам към гл. ас. д-р Калоян Цветков, бе който нямаше да успеем да използваме картографския метод в глава втора на дисертационния труд, която е от огромно значение за научната ни работа. На останалите колеги от ГГФ, Географ БГ и разбира се - семейството ми.

ГЛАВА ПЪРВА.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото изследване се базира на богат набор от литературни източници, теренни наблюдения, архивни и статистически документи. Темата е интердисциплинарна, поради което използваните теоретични материали са от различни научни направления свързани с теологичните, географските и историческите основи при генезиса и развитието на религиите. България се намира на кръстопътно географско положение и това със сигурност се отразява в нейното конфесионално развитие и конфесионална структура понастоящем. Акцентът на изследването ни е зараждането и развитието на големите монотеистични религии на територията на България. Техните взаимоотношения и изграждането на един специфичен български етно-религиозен модел на толерантност от Освобождението на България до наши дни. Разбира се, отчетени са както кризисните моменти при съхраняването на този модел (напр. Възродителния процес от 80-те години на XX век), така и заплахите пред неговата стабилност в обозримо бъдеще. Това е изключително важно в контекста на мащабните демографски и етно-религиозни промени в Европа в резултат на демографското застаряване на населението и свръхмиграцията от Африка и Азия от началото на XXI век. Също така и в контекста на тежките религиозни войни в Западните Балкани от 90-те години на XX век.

I.1. Методология на изследването, географски и терминологичен базис на религиите.

Религията е един от основните фактори, които играят роля за културното развитие на народите. От социална гледна точка религията може да се разглежда и като система от норми на поведение на отделните личности в обществото. Основната задача на религията е да осмисли живота на човека и да му даде вяра, че не всичко свършва със смъртта. В противовес на тази същност на религията е **аномията** – чувството за безцелност или безнадеждност, предизвикано от обществения живот.

Често срещано понятие в литературните източници, като синоним на думата религия, е **конфесия**. Значението на този термин от латински език е вероизповедание, обединение на вярващите в рамките на една религия. Всъщност, думата конфесия се използва по отношение на всяка религия, но трябва да се подчертае, че е най-приемливо да се използва най-вече за християнството. Ако трябва да сме съвсем точни, дословният превод на думата "*confessio*" е съзнание, признаване, а оттук идва и тълкуването за признаване на собствените грехове и грешки. Именно заради това „изповедта” е едно от свещените тайнства в християнската религия.

Думата **секта** идва от латинската дума *secta*, която означава организирана религиозна група. Точно тук се крие и същността на понятието, което се приема да се отнася до религиозна група или общност от хора, която се е отделила от официалната църква. Сектата напълно отрича или изопачава установените от църквата догми². Заради това думата секта се използва предимно в негативен смисъл, какъвто в християнството се среща по отношение на т.нар. ереси³.

Други важни понятия, които се свързват с темата на нашето изследване са вероизповедание и култ. Според повечето изследователи, думата вероизповедание може да бъде използвана и като синоним на думата религия. Често, точно този синоним може да се срещне в различните трудове по темата. Все пак вероизповедание е и директния превод на думата, която описахме по-горе – конфесия. Култът пък, по-скоро трябва да свържем с думата секта, но е значително по-нетраен и по-скоро преходен. За последователите на определен култ най-важно е да бъдат обкръжени от хора, които също следват и покровителстват този култ.

Вярата пък само по себе си, представлява съвсем различно понятие, което разбира се, не можем да пропуснем в настоящата работа. Вярата накратко, представлява доверие, увереност, вяроност пр. На вярата, която е съществена за човешкия вид нагласа, се основават междуличностните отношения при хората, така както и икономическите, политическите, правните и разбира се, религиозните. Защото “от вяра е направен човекът” (Прахупада 2020). Думата **вярвам** в много европейски езици идва от индоевропейския корен „*кред*” или „*credo*”, което обозначава силата отдавана чрез жертвоприношение за Божественото, в последствие върната чрез благополучие, здраве, берекет, закрила и т.н. Все ритуали и обреди, които се практикуват в много от древните религии. Вярата обаче е и личен избор. Или групов такъв, който приемаме за наш личен. Точно вярата се ражда тогава, когато ние самите не знаем и/или не можем да знаем; когато разумът ни е неспособен да реши сам или да отговори сам на определен казус (Градев 2017).

I.2. Видове класификации на религиите в света

Много изследователи от различни научни области са правили класификация на световните религии. Те използват разнообразен набор от критерии, поради което съществуват и няколко различни класификации. Важно е да се отбележи, че по-широко разпространените подходи за класифициране на религиите са свързани с някои отличителни техни характеристики: време/години на възникване; същност на бога/божествата; брой на последователите; географско разпространение; степен на влияние (Трайков 2023).

² Догмите са утвърдените и установени за съответната вяра/религия доктрини, които са неподлежащи на обсъждане или съмнение и приети за безусловна истина сред вярващите.

³ Ерес е термин, с който се свързват “отцепниците” или “отклоняващите се” се от официалната религия и нейните догми вярващи. В Европа през XII-XIV век едно от най-широко разпространените еретични учения е богомилството.

Една от най-разпространените религиозни класификации разглежда особеностите, свързани с обекта, към който вярващите се прекланят. Когато всяко едно естество при преклоненията и почитанията е ориентирано към един бог, то религията е **монотеистична**, а когато боговете са повече - **политеистична**. Ако днес може да се твърди, че монотеистичните вярвания преобладават сред световното население, то археологическите сведения способстват за доказателство на значително по-ранната поява на политеистичните религии. Такива вярвания са древноегипетската и древногръцката митологии. Преди политеизмът, се смята, че преобладаващи били вярванията в свръхестествената сила на природните стихии или страхопочитанието към по-силни животински представителите. С тях са свързани и някои молитвени ритуали, с които значителни сходства има и днес, ако погледнем много от съвременните вярвания. Появата на политеистичните религии, според Садовников и Згурский (2010) трябва да е свързана с приключването на родово-общинните отношения и възникването на социалната диференциация в древните човешки общества.

Важен признак за класификация са общите корени на религиите в тяхната теологична същност. По този критерий религиите се разделят на **авраамически** и **дхармически**. Авраамическите религии са т.нар. монотеистични (юдаизъм, християнство, ислям), като патриархът на първата от тях е Авраам и затова се използва неговото име за класификацията. Авраам се приема за родоначалник на трите големи монотеистични религии. Групата на дхармическите религии пък включва индуизма, джайнизма, будизма и сикхизма. Общото помежду им, освен локалния характер на възникването им, е т.нар. Закон за дхарма⁴, който представлява съществуването на постоянен космически ред, на който са подчинени всички живи същества. Именно с това е свързан и съсловният характер при индуистите.

Съществува и количествена класификация, която разделя религиите спрямо броя на последователите. По този критерий религиите се делят на **световни** и **местни (национални)**. Световните религии са тези, чиито последователи наброяват около и над един милиард души, а такива са религиите християнство, ислям, индуизъм. Условно тук попада и будизма. Местни или още наричани национални пък са религии като даоизма, конфуцианството, юдаизма, шинтоизма, сикхизма. Между местни и национални религии може да се направи и разлика, която обаче е от пространствено (хорологично) естество и не се отнася до брой на последователите. Ето защо в тази класификация използваме двете групи като синонимни.

I.3. Възникване и развитие на религиозните вярвания. Древни МИТОЛОГИИ

Религията като феномен в развитието на човешкото общество има своята история и логическо обяснение или по-скоро предпоставки за възникване. Повечето учени и изследователи, които работят в тази тематична област, смятат че първите

⁴ Дхарма (в буквален превод от езика *деванагари* означава „това, което поддържа, подкрепя и съдържа регулиращия ред на природата“).

наченки на религиозни вярвания (митове и ритуали) са от първобитните хора – неандерталците и кроманьонците. Тези вярвания са свързани с преклонението към силата на природните стихии и невъзможността те да бъдат обяснени (бури, земетресения, изригване на вулкани, ледникови епохи и т.н.). Обект на преклонение са били и различни природни феномени, като скални образувания, отличителни дървета, скоростта или силата на някои животински видове и др. Основание да се мисли в тази насока са множеството открити скални рисунки, статуи и подобни изобретения на човека. Един от първите примери на тези вярвания е т.нар. **тотемизъм**, който представлява вяра в свръхестественото родство на хората с определени групи животни. Тотемизмът съществува все още в изолирани общности на Африка, Южна Америка, Океания. По-късно се появяват **анимизмът** и **шаманизмът** (Толев 2023). Те са свързани с вярата в съществуването на различни духове, които оказват влияние в човешкия живот, както и вярата в свръхестествените сили на някои избрани хора, които могат да предизвикват най-различни бедствия, смърт, раждания, да лекуват и др. Шаманизмът съществува и в наши дни, в някои по-откъснати части на Азия – в северните и източните територии на континента.

С появата на социалното разслоение в обществата, се появяват и малко по-различните социални функции на религията. Тя вече служи и за утвърждаване божествения произход на властта и разделение на вярващите на обществени слоеве. Появяват се племената и вождовете, които бързо започват да заемат ролята на управници, владетели, деятели и така дават началото на йерархичността в религиозните движения. Появяват се и т.нар. жреци, които имат ролята на свещенослужители. Те, постепенно изземат ролята на преклонение на вярващите към тях самите от доскорошното преклонение към природните стихии и природата.

В тази подглава е направен кратък анализ и сме акцентирали върху религиите в **Древен Египет**, **Древна Гърция**, както и в **Древен Рим**. Постепенно стигаме и до някои основни причини, които водят до необходимостта от появата на нови вярвания, които да обединят разнородното население в империята, което освен в религиозно, е и в етническо отношение. Тази необходимост осъзнава най-вече император Константин Велики, който под давлением на майка си - ревностната християнка Елена - официализира християнството в рамките на Римската империя с Миланския едикт⁵ от 313 г. (Бакалов 1992).

I.4. Монотеистичните религии - същност и развитие

Юдаизмът се приема за най-старата позната монотеистична религия в света. Освен това той е пример за т.нар. национални религии, които се разпространяват основно в границите на определен етнос или народ. Възникването на юдаизма и историята му започва през II-то хилядолетие пр.н.е. **Християнството** е

⁵ Миланският едикт от 313 г. или още известен като Медиолански, е едикт/нормативен акт, който се съставя от август Луциний и август Константин. Неговата основна цел е официалното провъзгласяване на християнството като равнопоставено на другите религии. Този едикт се приема и за основен относно прекратяването на гоненията срещу християните.

най-разпространената от трите световни религии. Нейните последователи днес са приблизително 2.6 милиарда души⁶. Религията е монотеистична и възниква с появата на учението на Исус Христос. Тя се развива в Близкия изток, в областта Палестина, която по онова време е част от Римската империя. В основите на християнството стои вярата в Исус Христос като изкупител на греховете на хората. С Исус Христос е свързан и Новият завет от Библията – Евангелието, съществуващо в четири варианта (Лука, Матей, Марк и Йоан). В тези евангелия се разказва за живота, смъртта и възкресението на Исус. Една от обективните предпоставки за появата на християнската вяра е това, че съществува месия, който трябва да избави евреите от Римските изтезания. По това време, немалка част от еврейската общност е под силно влияние на елинизма и именно тази предпоставка, за възникване на нова религия, може да обедини евреите и да не им позволи да приемат нови вярвания, различни от традиционния юдаизъм, който е възникнал преди почти 2000 години и вече не е толкова „примамлив“ за общността. Голям принос за нарастване на влиянието на Християнството който дванадесет години след Миланския едикт, през 325 г., свиква и Първият Вселенски Църковен събор, който се състои в Никея, Мала Азия. Там се обсъждат символите на християнската вяра и се приемат мерки за борба с различни еретични учения (арианското, несторианското, монофизитизма и др.) През 326 г. Константин Велики премества столицата на империята от Рим в Константинопол, което е важна стъпка за експлозивното разрастване на града през четвърти век, което още по-бързо го превръща в център на християнската вяра.

През първите векове от съществуването си, християнският свят е единен и усилията са насочени към борба срещу еретичните учения и към разширяване на влиянието в съседните територии. В края на четвърти век, след разделението на империята и появата на Източна Римска империя и Западна Римска империя, се създават и условия за оформяне на два клона в християнството. Това поставя началото на разделението в християнската вяра, което по-късно я разделя на - православна в източната част, и римокатолическа - на запад. Официално разделението се случва през 1054 г., при т.нар. **Велика схизма**⁷ (Трайков 2003). До ден днешен, двете църкви (източноправославната и католическата) са под шапката на Християнството, но се развиват по самостоятелен път. След схизмата, в Западна Европа се появяват еретични движения, но с цел предотвратяването им католическата църква създава религиозни ордени – доминиканският, малтийският, както и Институцията на Светата Инквизиция. В териториалните рамки на Православната църква пък стремежът е към укрепване влиянието на Византия. Малко по-късно Източното православие се разраства и в други части на Източна и Югоизточна Европа.

Католицизмът, според вярващите, е исторически Христовата църква. Те я наричат Вселенска или Апостолска. Още от разделението през 1054 г. по времето на „Великата схизма“, католическата църква започва своето самостоятелно религиозно

⁶ По данни на [countrymeters.info](https://www.countrymeters.info) и [Pew Research Center](https://www.pewresearchcenter.org) християните по света към 1 май 2024 г. са 2 583 647 624 души, което прави 31.7% от общото световно население.

⁷ Великата схизма е първото голямо разделение в християнската вяра - между православие и католицизма. Разколът се случва през 1054 г. между Константинопол и Рим.

развитие. За разлика от Православието, което се придържа към началните догми на Християнството, за католицизма е характерно приемането на нови догми свързани с йерархията на самата католическа църква. В своето самостоятелно развитие направлението на католицизма преминава през различни исторически периоди. В Средновековието католическата църква води борба за утвърждаване на своето влияние в страните от Западна Европа. Тя е насочена и срещу различни еретични учения, подкопаващи основите на католицизма. Учението на **албигойците**⁸ се заражда в Южна Франция и успоредно в градчето Алби, в близост до Тулуза, Франция. Това става през XII век когато успоредно, в други части на Европа, започват да се разпространяват и други подобни учения – напр. **богомилите**⁹ на Балканския полуостров (България); катарите, които освен във Франция, бележат своето разпространение и в Италия.

Много важен период от развитието на християнската църква е този на Реформацията. По своята същност, Реформацията е социално-политическо движение насочено срещу догмите на католицизма. Това пък е основна предпоставка за появата на последвалите протестантски религиозни движения под шапката на Християнството. Идеолози на протестантството са **Мартин Лутер**¹⁰ и **Жан Калвин**¹¹. По времето на жизнения път на първия живее и Томас Мюнцер, който се смята за основател на **анабаптизма**¹², последователите на който са известни като повторно кръстени. По време на бунтовете, които Томас Мюнцер възпламенява, Мартин Лутер се обявява за запазване на обществения ред и в същото време против анархията и безвластието, към което се стремят анабаптистите. Тази епоха е белязана от философията на **Еразъм Ротердамски**¹³ в християнска Европа. Именно тук съществува виждането за свободната воля на човека, което Мартин Лутер не приема. Той критикува строго тази идея и в последвалия си трактат пише, че вярващият и волята му са подчинени, преди всичко, на неговия християнски морал.

Друго разклонение на християнството е **англиканската църква** или т.нар. англиканство. Възникването ѝ е свързано с проникването на християнската вяра на Британските острови. Това се случва още през IV-V век. Първите християнски мисионери се опитали да покръстят келти, англи, сакси и др. народи, живеещи на островите по онова време. В края на VI век, по заповед на Римския папа, на острова е изпратен монах Августин, който става архиепископ на Кентърбъри. Така територията

⁸ Албигойците, още наричани катарите представляват религиозно течение, което възниква в средата на X век, но бележи своето най-голямо развитие и разпространение през XII-XIII век, предимно в Зап. Европа. Името албигойци идва от градът в Ю. Франция - Алби, докато по-често срещаното е катарите. Центърът на катарството/албигойството е Лангедок, Ю. Франция.

⁹ Богомилството е движение, което през X век се появява в православната църква по земите на Балканите като дуалистично и реформаторско. Носи името си от поп Богомил, който е български свещеник живял в средата на X век.

¹⁰ Мартин Лутер (1483-1546 г.) е теолог; един от основателите на протестантството в лицето на Лутеранската църква. Известен е със своите "95 тезиса" от 1517 г., следствие на които той бива отлъчен от папата.

¹¹ Жан Калвин (1509-1564 г.) е френски теолог и основател на т.нар. Калвинизъм.

¹² Анабаптизмът е крайно реформаторско движение в християнството, което се появява през XVI век. За основател на анабаптизма се смята Томас Мюнцер (1489-1525 г.)

¹³ Еразъм Ротердамски (1466-1536 г.) е нидерландски теолог, филолог, философ, живял и изиграл основна роля в борбата между римокатолицизма и протестантството.

на островите вече е приобщена към сферата на влияние на Римокатолическата църква. До XVI век това не бива променено, но тогава на власт се възкачва крал **Хенри VIII**¹⁴. След множеството неразбирателства между папството и краля, през 1534 г. официално се обявява отделянето на англиканската църква от Римската. Така папската власт в Англия става недействителна, но независимо от това църквата в Англия запазва своята католическа същност за следващите няколко години.

На основата на тези три учения, движения, църкви – а именно лутеранството, калвинизма и англиканството – на по-късен етап се появяват и редица други протестантски църкви. Такива примери са **методистката, баптистката, църквата на петдесетниците**. Съществуват и множество други църкви, които се смятат за протестантски, както и такива секти, макар че няма ясно разграничителна линия, която да отделя религиозните течения от сектантските. Примери са: **движението на адвентистите, мормонското движение, свидетелите на Йехова, армията на спасението** и др. Интересни примери са и движенията на т.нар. **квакери, амишите менонитите** и др.

Една от най-важните изповядвани религии днес е **Ислямът**¹⁵. Това е една от трите световни религии и втората по брой на вероизповядващите в света към края на 2024 година. Тази религия възниква през VII век от н.е. на Арабския полуостров, който тогава е обитаван от различни езически племена. Ислямът е най-младата от трите световни религии и затова взимства някои основни постулати от юдаизма и от християнството. Възникването на исляма се свързва с името на **Мохамед**¹⁶, който според преданието е живял от 570/571 до 632 г. сл.н.е. Мохамед от рано остава сирак и за него се грижат неговите родственици. На двадесет и пет годишна възраст той се жени за богатата вдовица Хатидже и от нея има четири сина и четири дъщери. От тях обаче остават живи само дъщерите, следствие на което животът на Мохамед е спокоен, но помрачен от печалното минало свързано със синовете му. По време на една от неговите медитации в пещерата Хира, пред Мохамед се явява архангел Джibraил (Гавраил), който му съобщава, че е призван да основе нова религия и да я разпространи на земята. В тази нова религия всички ще бъдат равни пред техния Бог – Аллах. От този случай, според преданието, Мохамед започва да проповядва учението, а постепенно около него се събират последователи. След много перипетии и гонения, през 629 г. Мохамед и неговите последователи се връщат в Мека и извършват ритуалът на поклонението. След още няколко ритуални поклонения, Мохамед умира, но не и религията, която той основава. След създаването на исляма, арабите на полуострова се обединяват и успяват да завоюват военни успехи срещу съседите си от Етиопия, Византия и Персия. С организирани военни походи те разпространяват исляма на територията на целия полуостров Арабия, а по-късно и в Близкия Изток, Северна

¹⁴ Хенри VIII е крал на Англия от 1509 до 1547 г. През 1534 г. под негово влияние се случва отцепването от римокатолицизма и Ватикана и обявяването на англиканската църква.

¹⁵ Думата ислям идва от глагола *аслама*, който от арабски език означава в буквален превод *приемам; подчинявам се*.

¹⁶ Мохамед ибн Абд Абдуллах или още известен като Абу Касим ибн Абдуллах е религиозен лидер, предводител и пророк на исляма.

Африка и на изток, през Персия, достигат северните части на Индия. Така през VIII век се формира **Арабският халифат**¹⁷, който заема териториите от Индия на изток до Мароко и Испания на запад. В Европа, ислямът има по-широко разпространение на Пиренейския полуостров, където достига чак до Южна Франция, гр. Поатие. В Югоизточна Европа пък, ислямът среща непосилната за преминаване „стена“ на хан Тервел още през VIII век. Днес ислямът е от водещите религии в света. Нейните последователи са малко над два милиарда души¹⁸, като основен ареал на разпространение са Близкият изток, Средна, Южна и Югоизточна Азия, както и Северна Африка. Двете основни разклонения на исляма са сунизъм и шиизъм. Последователите на сунизма или т.нар. сунити са най-многобройното разклонение в исляма. Те смятат себе си за носители на автентичната традиция, а именно проповедите на Мохамед и текстовете на Корана¹⁹. Шиитите също смятат себе си за носители на автентичната традиция. Според тях обаче тя е свързана с **Али**²⁰. Именно неговите предания и примера му, според шиитите, са по-достоверни от тези на Мохамед.

Основните канони и правила в мюсюлманското вероизповедание се съдържат в свещената книга на религията – Корана. Значителна част от съвременните тълкувания на свещените текстове в исляма не са част от него, а от т.нар. хадиси²¹. Те се появяват векове по-късно, в резултат на което настъпва обръкване в тълкуванията и промяна на някои от най-важните правила в първоначалния вид на религията. Именно това е почвата, върху която по-късно се развива радикалният ислям. Според Корана ислямът се опира на т.нар. Пет стълба²². Много грешно е схващането, че “джихад” е един от тях. Никъде в Корана не се споменава той да е част от тези пет стълба.

¹⁷ Арабски халифат е общото название на арабската монархия, която възниква в резултат на териториалната експанзия на арабския свят и включва три периода: *Праведен халифат* (632-661 г.); *Омаядски халифат* (661-750 г.) и *Абасидски халифат* (750-945 г. и 1124-1258 г.)

¹⁸ По данни на countrymeters.info и [Pew Research Center](https://www.pewresearch.org) мюсюлманите по света към 1 май 2024 г. са 2 050 534 546 души, което прави 25.2% от общото световно население.

¹⁹ Коранът (от арабски: *qur'ān* - “чета”, “рецитирам”) е свещената книга в исляма. Съставена е през 650 г. по време на халиф Осман ибн Афан. В нея се съдържат 114 сури (глави) и различен брой стихове.

²⁰ Али или Али ибн Абу Талиб е ислямски водач, братовчед и зет на Мохамед. За шиитите той е първият имам и законен наследник на трона, докато за сунитите той е четвъртият и последен от праведните халифи.

²¹ Хадисите са устните форми на проповядване на религията от пророка Мохамед. Счита се, че той е бил предимно насочен към тези форми на проповеди, в сравнение с теоретичните писания в Корана и сурите. Следователно се смята, че в *хадисите* преданията са в най-чиста форма.

²² Петте стълба на исляма са: *шахада* (символ на вярата), *намаз* (ежедневна молитва по пет пъти на ден), *хадж* (поклонение в Мека), *саум* (пост по време на месец Рамадан – свещен за исляма) и *зекят* (милостиня към бедните).

ГЛАВА ВТОРА.

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ОСНОВНИТЕ ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯ В БЪЛГАРИЯ

II.1. Християнството в България - предпоставки за възникване, разпространение и развитие през годините

В началото на първа глава направихме един кратък обзор на възникването на митологиите, вярванията и религиите в човешката история, както и на класификациите на основните религии. В тази част от дисертацията ще се спрем основно на появата по нашите земи на основните религии, които се изповядват днес и тяхното историческо развитие.

Християнството прониква по нашите земи в апостолски времена (30-67 г. след началото на н.е.), когато св. **апостол Павел**²³ проповядва христовата вяра в днешните гръцки градове - Верия и Солун. **Апостол Андрей**²⁴ също изиграва важна роля в разпространението на християнската религия по нашите земи. Павел и неговите ученици оглавяват епископските катедри в Тракия, а също така се едни от основните дейтели за строежа на нови храмове през тези години.

С началото на славянските имиграции в днешните български земи броят на местните християни намалява поради численото превъзходство на новите заселници. С течение още на първите години от тяхното заселване, славяните започват да взимат както някои неща от ежедневието, бита, традициите на местното население, така и техните религиозни вярвания. Изключение тук са районите, където славяните при своята поява се превръщат в мнозинство. На тези места остават за много по-дълъг период от време езическите вярвания, които те носят със себе си. Малко по-късно, към края на VII в., по нашите земи се появяват и прабългарите, които пренасят със себе си нова монотеистична вяра. Тази на единствения върховен Бог - Тангра. При управлението на кан Омуртаг (815-832 г.) са първите сведения за гонения срещу християните

Един от най-бележитите дипломати и държавници в цялата история на страната ни е Борис, който през 852 г. заема престола и титлата кан/хан, а по-късно - княз. Дълновидността му е тази, която му помага да се справи и с обединението на българския народ под една обща религиозна шапка. Това, което Борис вижда е, че съдбините на държавата до голяма степен се определя от изповядваната религия. И ако

²³ Апостол Павел е проповедник и един от най-важните мисионери на християнството по териториите на Балканския полуостров и Мала Азия, от 30-31 г. до 67 г. когато се смята, че е починал.

²⁴ Св. апостол Андрей (6 - 60 г.н.е.), наричан още Андрей Първозвани, е християнски проповедник, първият сред дванадесетте апостоли.

много по-късно, през 1897 година, Фр. Ратцел пише, че духовната връзка на хората със земята може да определи съдбата на една държава, а политикогеографското положение допринася още повече за това (Карастоянов 2008), то можем смело да твърдим, че кан Борис изпреварва в това отношение стотици дипломати и държавници от следващите години на обществената история не само в Европа.

В началото на IX в. вероизповеданието, което най-много европейци практикуват е християнството и това е една от причините, поради които Борис предприема стъпката с покръстването си. Сред основните фактори за приемането на християнството от княз Борис е преодоляването на различията между славяни и прабългари. Друга лансирана причина е настъпващата, заедно с разпространението на християнството и по-голяма власт на владетеля и аристокрацията. Третата причина са многобройните опити да спре да се говори за България като „варварска” държава, а да бъде възприемана като равноправна с Византия и Немското кралство. Заедно с това и борбата за приобщаване на България към културното развитие на Западна Европа, което постепенно да се засилва и взаимства. Причините, дори и неофициални, винаги ще бъдат повече от една, нищо че се отнасят до едно и също събитие - Покръстването на българския народ. И въпреки вярата на Борис, че обединението на българския народ, ще го направи по-силен, а държавата ще бъде с все по-здрави позиции на политическата карта, бруталният начин по-който той извършва това обединение не се приема положително от всички.

Непосредствено след покръстването, 865-866 г., основните болярски родове в страната оказват свирепа съпротива срещу действията на княз Борис I и налагането на християнството. Историческите сведения сочат, че в столицата тогава - Плиска, се събират няколко рода, които все ще са строги вярващи към езическите традиции дотогава и отказват да приемат “новата” вяра. Организация стига до подготовка на бунт, който цели щурм и убийство на княза. Съществуват обаче различни официални исторически сведения за потушаването на този конфликт. Според Мутафчиева и колектив (1995), след като княза разбира, избива петдесет и двата рода боляри. Според Тодоров (2007) не са петдесет и два рода, а точно толкова болярина и грешката се крие в неправилен превод от латински, което означава, че според него избиването на целите родове е по-скоро мит, а доказателства за това няма.

В годините когато Търновската патриаршия е унищожена от турците, а Охридската архиепископия последва съдбата на Търновалии, се оказва че християните живеещи по нашите земи, са подвластни на Цариградската вселенска патриаршия. Постепенно, с течение на времето се заражда идеята за възстановяването на Византия сред гръцките националисти. Те започват да предприемат активни действия за елинизация на славянските народи, част от които живеят в рамките на дн. България. Така се стига до края на XVIII в. - началото на XIX в., когато българският народ е подложен на непрестанен двустранен натиск. От една страна движението за елинизация натиска духовно-религиозната същност на жителите по българските земи. От друга страна - османските турци са с безспорно влияние в политическо и социално-икономическо отношение върху същите тези хора.

Периодът XVI-XVII век е свързан с не малко опити за помюсюлманчване с цел създаване на все по-здрави и консолидирани общности от мюсюлмани сред християнския български народ. По това време най-надеждната опора за българската духовна и религиозна идентичност остават манастирите. В тях се изнасяли богослужения на роден език, правили се опити за разпространение на учението на христовата вяра и се създавали килийни училища, където християнството да се учи и предава от поколение на поколение. От манастирите започва и пробуждането на българския народ. Именно когато започва борбата за назначаване на български владци по митрополитските и епископски катедри, наместо гръцки духовници, започват и по-важните стъпки към възвръщане на църквата в ръцете на българското православие. Важни стъпки, които можем да свържем пряко и с определянето на етническите граници на България от Цариградската конференция през 1876 г. Едно от най-важните събития в тези години е учредяването на Българската екзархия на 28 февруари 1870 година. Това се случва чрез специален султански ферман. За пръв български екзарх е избран Антим I²⁵, а диоцезът²⁶, който попада под влиянието на екзархията включва териториите с преобладаващо българско население.

Годините от средата и края на XIX век у нас се свързват и с т.нар. **униати**²⁷. Твърди се, че униатското движение у нас се свързва с резултат на засилването на католическата пропаганда след загубата на Русия в Кримската война²⁸. Това се случва когато група деятели у нас, начело с Драган Цанков, излизат с идеята за отделяне от юрисдикцията на Цариградската патриаршия. А основните цели са: отделяне на самостоятелна църква, национална епархия и културна еманципация. Така, в края на декември 1860 г., група съмишленици в тези идеи се срещат с представителя на папата в Цариград - Паоло Брунони, при което му връчват молба в търсене на апостолическо покровителство. Така се сключва уния с Ватикана, в която българите излизат с две основни искания - самостоятелна църковна йерархия и обучение в училищата.

II.2. Богомилството по българските земи

Съвсем естествено в първите десетилетия след Покръстването (864 г.) има сериозен отпор спрямо българската църква. Този отпор е най-вече от страна на езическите жреци, които търпят финансови загуби. По-интересно е, че се появява съпротива спрямо българската църква и сред християните по нашите земи. Първата появила се ерес, която се противопоставя на Църквата е т.нар. богомилство. Според източниците, то се появява през втората половина на X век и води началото си от поп Богомил, който твърдял, че Църквата е напълно излишна, защото човек е способен и може да се моли навсякъде сред природата, където и когато има нужда. Поп Богомил също така твърдял, че иконите, свещениците и свещените тайнства са излишни, а

²⁵ Антим I е висш православен духовник и пръв екзарх на самостоятелната Българска екзархия от 1872 г. до неговата смърт през декември 1888 г.

²⁶ Диоцезът е църковна териториална единица;

²⁷ Униати или последователите на Църквата на съединените с Рим българи е поместна църква с източен обред.

²⁸ Кримската война е военен конфликт между Русия и съюз на Османската империя, Франция, Сардинското Кралство и Британската империя в периода от окт. 1853 г. до февр. 1856 г.

единственото нужно на вярващите е да четат Светото Евангелие и да произнасят молитвата „Отче наш”. Според него няма нужда от посредник между човека и Бога, а най-естественото е човек да общува директно с Бог, тъй като е негово създание.

Една от причините за появата на богомилството се смята, че е упадъкът в моралните ценности на свещенослужителите и на Църквата като цяло. И много други значими личности от този период, които не са свързани с богомилството, смятат че има упадък на ценностите в църквата и тя не изпълнява своите задължения към хората. Дори един от най-сериозните критици на богомилството - презвитер Козма (автор на “Беседа против богомилите”), пише че сребролюбие, суетата и празнословието са завладели тези, които предават Божието слово. В крайна сметка можем да кажем, че когато турците завладяват страната ни, богомилите постепенно изчезват, като част от тях приемат исляма, други католицизма, но сведенията сочат, че всички те остават противници на православната вяра.

II.3. Проникване и разпространение на исляма в България

Сведенията за появата на исляма по днешните български земи се свързват предимно с проникването на османските турци на Балканите. Постепенно влиянието на религията става все по-голямо, но както пише Желязкова, Ант. (1997), неравенството в броя на проповядващите новата религия по българските земи спрямо тези, които продължават да проповядват православието е твърде голямо в превес на християните. Смята се, че ранното заселване на тюркски номадски племена на Балкани се случва преди всичко заради сложната политическа обстановка в Анатолия и датира още от времената преди османското нашествие по нашите земи.

В етническо отношение, може да се твърди, че мюсюлманите по днешните български земи са сложна комбинация от етноси и съответно носят със себе си значително пъстър културен живот. Този факт се потвърждава и от етнографското разнообразие сред мюсюлманите у нас. Основната част от мюсюлманите в България, както и в световен план, са **сунити**²⁹. По нашите земи присъстват и представители на **шиизма**³⁰. Такива са **алианите**³¹, още наричани къзълбаши, които населяват сегашните североизточни области (Шумен, Силистра, Разград, Търговище), но се срещат и в Кърджалийско и Хасковско.

Съвсем естествено, както е имало ислямизация на българите след нахлуването на османските турци, така и след Освобождението се наблюдават процеси на християнизация на българите-мюсюлмани. Сложната история, през която преминава България, обратите на геополитическата ситуация, и новите народи, които са

²⁹ Най-многобройното направление в исляма (80-85% от всички мюсюлмани по света).

³⁰ Шиитите са вторият най-голям клон в ислямското вероизповедание (10-15% от мюсюлманите по света).

³¹ Алиани (още наричани къзълбаши, алевии или алевити) са ислямско религиозно течение в шиизма, но изолираното им съществуване в продължение на векове, може да се приеме за важен фактор алианите да бъдат обособени и отделени от основните шиитски общности.

преминали по нашите земи, остават сериозен отпечатък, както в етно-конфесионалния състав на българското население, така и на взаимоотношенията на хората в страната.

II.4. Юдаизмът в България

В своя труд „Българи и евреи - многовековно съжителство“ Маринова-Христиди, Р. (2009) пише, че първи сведения за поклонници на юдаизма по наши земи се свързват с т.нар. **еврей-романьоти**³² от Византия. През XI в. се осъществява следващото по-голямо проникване на евреи по дн. български земи. Тогава **еврей-ашкенази**³³, които биват прогонени от германските и унгарски земи, намират нов дом в рамките на България, малко преди падането ѝ под Византийска власт. Последното и най-значително заселване на евреи в българските земи започва след масовите гонения срещу тях в Южна Европа (Пиренейския п-ов и южните части на Франция и Италия) от XV в. Те биват признати от османския султан веднага след пристигането си като отделен народ със своя собствена религия, начело с главен равин. Това са **еврей-сефаради**³⁴, които османците наричат йеуди миллети. Броят им възлизал около 90 000 души, които също както евреите-ашкенази заживели предимно в големите градове.

През годините след 1878 г. евреите съжителстват безпроблемно с българите в новоосвободената държава. Те имат абсолютно равенство във всяко едно отношение и изиграват важна роля за икономическото, политическо и културно и развитие на българския народ. Вземат участие и във всички балкански войни за обединение на българските територии. Преди Втората световна война евреите у нас наброяват около 50 000 души, но идването на Хитлер на власт в днешна Германия дава отражение върху този брой впоследствие. Появата на антисемитизмът в Европа не подминава и България, особено сред политическите и интелектуални кръгове, гравитиращи около нацистка Германия.

Макар България да се гордее със спасяването на своите евреи през ВСВ, тя не успява да спаси от депортиране в концлагерите евреите от т.нар. „нови“ земи, предимно в днешна Северна Македония, които Нацистка Германия ни дава да администрираме като техни съюзници по време на войната. През февруари и март 1943 г. се извършва подготовка и последвало депортиране към Полския лагер Треблинка на около 11 300 български евреи от Беломорска Тракия (територии от Гърция, които също България администрира през ВСВ) и Македония, където почти всички те загиват. Това по никакъв начин не обезсмисля героизма на българския народ, който в ужасите на най-зловещата война в човешката история спасява своите евреи от концлагерите,

³² Евреите-романьоти са гръцко говореща стара еврейска общност, която населява териториите на п-ов Мала Азия.

³³ Наименование на евреите от Централна и Източна Европа, основно Германия, Полша, Франция, Украйна и Русия. Различават се от сефарадските евреи, освен в териториален аспект, и по различните обичаи и закони, които спазват.

³⁴ Сефарадските евреи са етническа група, която се свързва с Иберийския полуостров. През 1492 г. с декрет/указ подписан в Гранада, голяма част от евреите-сефаради мигрират на Балканите и основно в териториите около и в гр. Солун.

спасява 50 000 човешки живота. Политическо лице на битката за спасяване на българските евреи е депутатът от Кюстендил - **Димитър Пешев**³⁵. Той е подкрепен от екзарх Стефан и митрополит Кирил (по-късно патриарх), които представляват силната подкрепа на Българската православна църква за еврейската общност в страната. В ролята си на заместник-председател на НС - Димитър Пешев, подема редица инициативи, които целят спирането на депортацията на българските евреи към концлагерите. За тази си своя дейност Димитър Пешев е почетен и с дърво на негово име в Гората на праведниците в Йерусалим - **Яд ва-Шем**³⁶.

³⁵ Български политик, изиграл основна роля в процеса по спасяване на българските евреи. След подписването на споразумението Белев-Данекер, в което се цели бъдещата депортация на близо 50 000 български евреи в Германия, Пешев пише остро протестно писмо до Богдан Филев, тогава министър-председател, с което поставя началото на процесът по спасяване.

³⁶ Името идва от библейски стих, който гласи: "На тях Аз ще дам в дома си и вътре в стените си спомен и име (Яд Вашем) по-добро от синове и дъщери; На тях ще дам вечно име, което няма да се заличи."

ГЛАВА ТРЕТА.

РАЗВИТИЕ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ОСНОВНИТЕ КОНФЕСИОНАЛНИ ОБЩНОСТИ В БЪЛГАРИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ДНЕС

III.1. Развитие на конфесионалните общности в периода 1878-1944 г.

Най-важният момент от съвременното развитие на нашата православна църква е учредяването на Българската екзархия на 27 февруари 1870 г. с ферман на султан Абдул Азис³⁷. С това деяние Българската екзархия е призната за официален представител на българската нация в Османската империя. За пръв български екзарх се избира митрополит Ловчански - Иларион, но тъй като неговия избор не е приет от **Високата порта**³⁸ четири дни по-късно на негово място е избран **Антим I**³⁹, досегашният Видински митрополит.

Съществуването на Българската екзархия се свързва и със схизмата в БПЦ. На Вселенския събор, свикан на 16 септ. 1872 г. по повод непризнаване на върховенството на патриарха от страната на новоучредената Българска екзархия, Цариградската патриаршия обявява екзархията за схизматична. Проблемът идва в това, че екзархията се обявява за автокефална (независима), а не за автономна. Това разделение нанася голяма удар върху БПЦ и води до нейната изолация от православния свят (Темелски 2003).

Влияние на западния католицизъм у нас през този период има в рамките на две епархии - Никополска и Софийско-Пловдивска. Един от най-видните католически свещеници по нашите земи, изиграл роля за развитието и възприемането на католицизма след Освобождението е Иполит Луи Агосто⁴⁰. След като той бива ръкоположен за духовен глава на Никополската епархия.

След 09. 09. 1944 г. и установяването на комунистическата власт в страната религиозните институции са низвергнати и подложени на гонения от властта. След идването на Съветската армия в България безследно изчезва отец Флавиан Манкин⁴¹ от

³⁷ Абдул Азис е султан на Османската империя, управлявал от 25 юни 1861 г. до 30 май 1876 г. когато е свален с държавен преврат.

³⁸ Високата порта е термин, с който се обозначава висшият законодателен, изпълнителен и съдебен орган в Османската империя - Диванът.

³⁹ Антим I е първият приет екзарх на новоучредената Българска екзархия, от 16 февр. 1872 г. до 14 април 1877 г.

⁴⁰ Иполит Луи Агосто идва в България още през 1867 г. като мисионер от ордена на Пасионистите.

⁴¹ Католически свещеник и първа жертва на репресиите над католическата църква у нас в средата на XX век.

с. Секирово, Пловдив. В края на 1948 г. папският представител в България - монсеньор Галлони е прогонен от страната. Арестувани са много католически свещеници, сред които и епископ Босилков. Съдебният процес на 03. 10. 1952 г., като изтезаваните свещеници са обвинени в шпионаж в полза на Ватикана. Те, вкл. и отец Босилков получават смъртна присъда, която е изпълнена през нощта на 11. 11. 1952 г. като не се знае точно къде са погребани и екзекутирани. Сред осъдените на смърт и убит по време на т.нар. “Шпионски скандал” е и Иван Романов. Евгений Босилков е провъзгласен за блажен (светец) на католическата църква от папа Йоан Павел II през 1998 г.

Елдъров, Св. (2007), с помощта на архивите на Дирекцията по изповеданията има различен подход на представяне информацията, свързана с т.нар. процес по християнизирание. Покръстването на българо-мюсюлманите по време на Балканската война и до днес се тълкува двузначно. Според някои източници, близки до БПЦ това е едно от най-успешните мисионерски начинания, а според историци и политици - една от най-грешните стъпки на БПЦ. Първите случаи на масови връщания към христовата вяра стават още в разгара на бойните действия, веднага след установяването на българското управление в окупираните територии. Едва в края на декември 1912 г. Светия синод започва да подготвя и изпраща специално органи, натоварени да ръководят и осъществяват дейността по “покръстването”, “Кръстилката” или още “Кръщавката”, както нарича този период Ялъмов, И. (2002).

Българите мюсюлмани попадат в полезрението на БПЦ отново едва през 1939 г., две години след създаването на Българомохамеданската културно-просветна и благотворителна дружба “Родина”. Въпросът за интеграцията на “родопските помаци”, по думите на Елдъров (1997), към българската нация, вече става обект на обсъждане в Министерствата на вътрешните работи и изповеданията (МВРИ), на войната, на просветата, та дори и Министерският съвет. Тогава се решава българомюсюлманите в Родопите да се откъснат от общата организация на мюсюлманите в България, с което се поставя началото на тяхното приобщаване.

През 1942 г. Министерският съвет издава постановление, по силата на което при Министерството на вътрешните работи и народното здраве (МВРНЗ) се създава нов междуведомствен постоянен комитет, който трябва да се занимае с българо-мохамеданския въпрос, да координира всички инициативи и да осъществява общото ръководство. Така, по време на Втората световна война, българите, изповядващи исляма в Родопите, стават обект на особено внимание, каквото не им е оказвано от преди тридесет и няколко години, когато започват Балканските войни.

Както се вижда от табл. 1 и 2 по-долу най-многобройната конфесионална общност при всяко едно от преброяванията у нас след Освобождението си остават източно-православните. Броят на изповядващите тази религия расте постоянно до 1946 (в случая, тъй като през 1944 г. преброяване не се осъществява) г. и ако през 1887 г., когато е първото преброяване у нас след Съединението на Княжество България с Източна Румелия, броят на православните е 2 424 371 души, то през 1946 г. - броят на православните е 5 967 992 души. Покачване броя на населението се случва за всяко

преброяване и в общото население на страната, поради което може да се каже, че такива тенденции се виждат при всички религиозни вярвания.

Изключения от общото правило обаче и тук има. Мюсюлманите у нас и техният брой спада с около 30 000-35 000 души между първите две преброявания, съответно от 1887 г. и 1893 г. И ако на следващото преброяване (1900 г.), техният брой остава непроменен, то десет години по-късно намаляват с още 40 000 души. И въпреки, че веднага след това преброяване започва един от тежките периоди за българите мюсюлмани у нас - “Кръстилката”, то на следващото преброяване (1920 г.) хората, посочили се за проповядващи религията ислям у нас вече са малко над 690 000 души. Техният брой не спира да расте и до 1946 г., когато се провежда първото преброяване в годините на режима, за мюсюлмани са се посочили почти 940 000 души.

Табл. 1. Население по вероизповедания и години на преброяване в периода 1878-1944 г.

ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ	1887	1893	1900	1910	1920	1926	1934	1946
източно-православни	2 424 371	2 606 786	3 019 999	3 643 918	4 062 097	4 569 074	5 128 890	5 967 992
мюсюлмани	676 215	643 258	643 300	602 078	690 734	789 296	821 298	938 418
юдеи	24 352	28 307	33 663	40 067	43 232	46 431	48 398	43 335
католици	18 505	22 617	28 569	32 150	34 072	40 347	45 704	-
протестанти	1 358	2 384	4 524	6 335	5 617	6 735	8 371	-
армено-грегорианци	5 839	6 643	13 809	12 259	10 848	25 402	23 476	-
друго и непоказано	3 735	718	419	706	371	1 456	1 802	79 604

Източник на данни: НСИ

Табл. 2. Население по вероизповедания и години на преброяване в периода 1878-1944 г. (в %)

ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ	1887	1893	1900	1910	1920	1926	1934	1946
източно-православни	76.86	78.74	80.70	84.00	83.80	83.40	84.40	84.90
мюсюлмани	21.44	19.43	17.20	13.90	14.30	14.40	13.50	13.30
юдеи	0.77	0.86	0.90	0.90	0.90	0.80	0.80	0.60
католици	0.59	0.68	0.76	0.70	0.70	0.70	0.80	-
протестанти	0.04	0.07	0.12	0.01	0.01	0.01	0.01	-
армено-грегорианци	0.19	0.20	0.37	0.03	0.02	0.05	0.04	-
друго и непоказано	0.10	-	-	-	-	-	-	1.10

Източник на данни: НСИ

Още преди годините на Освобождението, протестантското влияние у нас започва своето повсеместно развитие като част от тази пропаганда, която английски и

американски мисионери започнали в Близкия Изток още в началото на XIX век. Ето защо се смята, че това са едни от най-новите вярвания, макар и определяни като сектантски в начало (а някои от тях - и до днес). Това се случва още четиридесетина години преди Освобождението, когато през 1839 в Смирна се установява американския историк Елиас Ригс. Един от най-известните и първи български протестанти е Гаврил Илиев, който още през 40-те години на XIX век започва редовно да чете Новия Завет публично. Голяма важност за развитието на протестантското движение у нас изиграва и списанието “Зорница”, създадено 1864 г. и издаване под редакцията на д-р Албърт Лонг⁴² в Цариград до 1872 г.

До 1878-1879 г. в българските земи се разпространява освен методизмът, така и баптизмът и въпреки заслугите за културното развитие на българите, пропагандната дейност, която мисионерите следват и предават по нашите земи, е основната причина, те да се приемат като подозрителни и с враждебност от редица с в нашата общественост, Славкова, М. (2007). След Освобождението, по нашите земи започват да навлизат и протестантските деноминации на адвентизма и петдесятничеството. Важна стъпка в развитието на протестантските църкви у нас е съществуващият от 1909 г. Съюз на обединените евангелски църкви (ОЕЦ). В него още от основаването влизат конгрешани, методисти и баптисти, а през 1925 г. се включват и петдесятниците.

През 20-те години на XX век започва и активното евангелизиране на циганите, като с участието на Съюза на евангелските баптистки църкви са създадени и първите цигански църковни общини у нас - в Голинци (Ломско), Перник и на др. места в Зап. България.

В края на март 1928 г. се провежда учредителния събор на Съюза на евангелските църкви в България, където се отцепва Стоян Тинчев⁴³. Именно тинчевистите, по името на своя създател малко по-късно създават “Божията църква”, която по-късно започва да се среща като две разклонения - Българска божия църква (ББЦ) и Обединена божия църква (ОБЦ), през 90-те години на XX век.

Правителството на Кимон Георгиев и политическия кръг “Звено” изиграват основна и водеща роля за разпространението на част от протестантите-вярващи у нас и по-специално адвентистите. Именно те забраняват съществуването на всички професионални съюзи и организации, което води до прекратяване на дейността на организацията на адвентистите у нас.

III.2. Конфесионалните общности в годините на социалистическо развитие (1944-1989 г.)

⁴² Протестантски мисионер изиграл основна роля за възникването на влиянието на Методистката църква по нашите земи.

⁴³ Създател на движението на тинчевистите с център родното му село - Долни Дъбник, Плевенско.

В навечерието на ВСВ евреите у нас наброяват около 50 000 души, но идването на Хитлер на власт в дн. Германия дава отражение върху този брой впоследствие. Появява се **антисемитизмът**⁴⁴ като движение в политическото общество, а оттам и сред неполитическите прослойки на обществото. Основно поради причината, че държавната политика се насочва към политически взаимоотношения с Третия райх. Тези взаимоотношения включват и администрирането на България от страна на Хитлер, като негов съюзник в тези години от ВСВ. Това означава, че и политиките, които се предприемат в Третия райх бива да бъдат последвани и у нас. Точно така самият антисемитизъм е приет по германски образец в т.нар. Закон за защита на нацията (ЗЗН).

Следващите няколко години, по времето на ВСВ, остават предимно с негативни послания в българската история. През февруари и март 1943 г. се извършва подготовка и последвало депортиране към Полския лагер Треблинка на около 11 300 български евреи от Беломорска Тракия и Македония, където почти всички те загиват. България обаче, в лицето на Димитър Пешев, има посланик, който прави всичко възможно за спасяването на повече евреи. Подкрепен от екзарх Стефан и митрополит Кирил (по-късно патриарх), които представляват масивната подкрепа на Българската православна църква, заместник-председателя на НС - Димитър Пешев, подема редица инициативи, които целят спирането на депортацията на българските евреи на запад.

След преврата от 9 септември 1944 г. се организира т.нар. **Народен съд**⁴⁵. Той осъжда 39 от 43-мата депутати, подкрепили писмото на Димитър Пешев, като двадесет са осъдени на смърт (сред тях са Димитър Икономов⁴⁶ и Иван Петров⁴⁷), шест на доживотен затвор, осем души (сред които и самият Пешев) са осъдени на 15 години затвор, четири - на пет години, един - на една година, един умира докато чака присъдата си, а оправданите са само трима (Todorov 2001).

Краят на ВСВ оставя българските евреи в не добро състояние, икономически и физически, а новосъздадената държава Израел е мястото, което над 30 000 евреи приемат за свой нов дом и доброволно се пренасят да живеят там до средата на 1949 година, търсейки нов живот на своя територия (Коен 2008). По данни на НСИ за 2021 г. броят на изповядващите юдейската религия е 1736 души.

След 9 септември 1944 г. покръстването на българите мюсюлмани е последното, за което БПЦ може да си позволи да мисли, защото на власт идват

⁴⁴ Антисемитизмът се изразява във враждебност или предупреждение спрямо евреите и останалите семитски народи, което може да бъде индивидуално или институционално насилствено гонение, изразяващо се чрез много различни методи.

⁴⁵ Извънреден съд, действал в Царство България от декември 1944 г. до април 1945 г. като фактически орган на революционния терор. Съдът е създаден с наредба-закон от Кимон Георгиев в противоречие с Търновската конституция.

⁴⁶ Депутат от Дупница и един от първите, които вдигат тревога при началото на депортациите на евреите от Тракия и Македония.

⁴⁷ Депутат, който е един от най-големите противници при приемането на Закона за защита на нацията (ЗЗН) и единственият от народните представители, който напуска пленарната зала, когато България обявява "символична война" на САЩ и Великобритания.

“отечественофронтовските правителства”, изцяло поставени под диктата на Българската Комунистическа партия (БКП) и директивите на Москва. Процесите, при които българското общество бива насочено предимно към приемането, разбирането и следването на съветските модели в културния и традиционния си облик, вървят ръка за ръка с насилственото налагане на атеизма върху младото поколение. Един от основните способности, които се използват от БКП, е свързан с най-различни начини на разрушаване авторитета на Църквата между 1944 и 1948 г. Три значително повлияли действия на партията са:

- вероучението е изхвърлено от училищата - така социалното влияние на Църквата и нейното участие във възпитанието на децата изчезва, което започва да се забелязва значително след първите няколко години сред подрастващите;

- законни стават само гражданските бракове - основна причина почти всички сключени бракове по това време да не се свързват с Църквата, а именно само чрез гражданските институции;

- имотите на Църквата са отнети и одържавени.

През 1945 г., на 22 февруари, новоизбраният български патриарх Стефан⁴⁸ се оказва основната причина Цариградската патриаршия да свали Схизмата (на 22 ноември същата година) и така признава автокефалията на БПЦ. Именно това е и една от важните стъпки, осем години по-късно, през 1953 г., на 10 май, БПЦ да възстанови статута си на патриаршия и да избере за първи патриарх - Кирил.

Политиката на режима тогава е свързана и с опитите за внедряване в БПЦ на свои кадри, които да съдействат за нейното разпадане отвътре. Опити, които до голяма степен се оказват успешни. Пагубна роля в това отношение има Свещеническият съюз⁴⁹. След преврата от 9 септ. 1944 г. Националният комитет на Отечествения фронт заменя ръководството на горепосочения съюз със свой състав (тогава около 2900 членове), които започват усилен многопосочен натиск върху БПЦ. С окончателното налагане на тоталитарния режим у нас през 1947-1948 г. Свещеническият съюз е превърнат в организация, която е подчинена на Дирекцията на вероизповеданията. Повечето от членовете на съюза пък са принудени да се включат в самия Отечествен фронт.

Важен момент от тази част от българската история, който трябва да свържем пряко с броя на мюсюлманите към днешна дата е т.нар. “Възродителен процес”, който стартира в края на 50-те и продължава до самия крах на социалистическата система у нас - края на 80-те години. Това е процес, който прекъсва недостатъчно добре работещите дотогава опити на интеграция на мюсюлманите в българската държава. Този процес повежда появата на поредния момент на противопоставяне на мюсюлманите, които живеят в рамките на страната, срещу БПЦ и мнозинството от българите. Самият процес, сп. Аврамов Р. (2016), се свързва с много негативни подходи и методи, които предприемат българските власти, част от които са забраните за: практикуването на исляма; посещение на джамии; носене на шалвари; разговорите на

⁴⁸ Български екзарх от 21 юни 1945 г. до 6 септ. 1948 г.

⁴⁹ Професионален съюз на свещениците от БПЦ, съществувал в периода 1903-1955 г.

турски език, честване на основните празници в исляма - Рамазан байрам и Курбан байрам и др. Наред с насилственото преименуване, забраната за провеждане на основни традиционни обичаи и вярвания, които носят със себе си българските мюсюлмани и турците, това което засяга и религиозната им същност е допълнителен фактор за спорните взаимоотношения между различните религиозни групи в страната тогава.

Както при православието, така и при католицизма след ВСВ, новият наложен режим поставя рязка граница. И тук, както при БПЦ, режимът използва методът на овладяване на институцията чрез внедряване на свои кадри на места. Друга политика, която режимът предприема по това време е тази за сближаване на българския народ с прогресивните народи на СССР и Югославия, с които да задействат обща борба срещу западния империализъм.

През 50-те години започват масови гонитби срещу католически отци. Тази съдба имат Дамян Гюлов, Роберт Прустов, Стефан Цоков, Йосиф Тончев⁵⁰. Последният бил осъден на смърт и екзекутиран в началото на 1953 г. заради “подривно дело”. Съдбата на горепосочените последват и още десетки свещеници, духовници и богослужители от различни краища на страната (Еленков 2002).

Годините след 1944 засягат и развитието на протестантството у нас. С налагането на отечественофронтовския режим в България пропагандирането на протестантизма значително се затруднява, Славкова, М. (2007) В началото на 1948 г. се случва и друг важен момент от българска история, който засяга пряко Църквата на петдесятниците - началото на т.нар. Пастирски процеси, които се смята, че започват на 6 февруари 1948 г. когато на ръководителя на Петдесятната църква в с. Полско Косово, Великотърновско, е забранено да проповядва.

До 1989 г. Петдесятната църква няма доказателства да е провеждала събори, както и библейски курсове, но в края на 70-те и 80-те години на ХХ век вече част от християнските събирания на петдесятниците, както и на ББЦ, се провеждат в крайните квартали на София - “Христо Ботев”, “Филиповци”, “Факултета” и др. подобни в покрайнините на по-големите градове у нас. Природата е по-слабия контрол на органите на властта в тези махали. Именно това е основната причина да се смята, че днес огромен процент от проповядващите основните протестантски направления у нас са с цигански произход. Дори възникналата по това време божия църква в кв. “Христо Ботев”, в София, приема името “Горница”⁵¹, Асенов, Б. (1998)

III.3. Актуално състояние на конфесионалните общности в България (след 1989 г.)

⁵⁰ Католически отци осъдени на различни присъди (от 10 години затвор до доживотна присъда) заради “подривно дело”, “шпионско дело” или др., което е в противоречие с политиките на управляващата партия, както и със Законът за изповеданията от 1949 г.

⁵¹ Името “Горница” произлиза от това, че богослуженията се провеждали в таванските помещения на къщите в квартал “Христо Ботев”, където се основава тази църква.

Едни от първите стъпки на България след 1989 г. са свързани с възстановяването на етническите и религиозните права на малцинствените общности. Възобновени са правата на забранените от предишния режим евангелски сдружения и църкви. В края на 1990 г. е утвърден и статутът на Българската божия църква, а година по-късно е регистрирана като вероизповедание и Обединената божия църква. Накратко, може да се каже, че след промените от 1989 г. настъпва един нов етап в общото развитие на религиозните процеси в България. Освен старите “протестантски” църкви, започват да се появяват нови такива, а разпространението на евангелските църкви и сдружения у нас започва да се появява повсеместно и масово. Тази масовост може да се забележи най-вече сред циганите и техните нагласи, а причините за този процес са свързани най-вече със свободата да се изповядва предпочитаната религия, наред със социално-икономическата криза у нас. В обществото, разбира се, започват да се проявяват редица отрицателни мнения, свързано с разпространението на тези църкви, което от източноправославните се приема за неправилно. Всички привърженици на протестантизма започват да бъдат приемани като “сектанти”, т.е. отклонили се от правата вяра хора. Общественото мнение, може да се каже, че веднага заклеява протестантите, защото в масовизма си не прави разлика между старите протестантски църкви у нас, които практикуват по нашите земи от преди Освобождението, и тези, които се появяват след 1989 г. Примери за вторите пък са муунистите⁵², златните розенкройцери⁵³, мормони⁵⁴ и т.н. (Славкова 2007). Изповядването на различните нови протестантски възгледи, течения, движения и т.н. се случва във всякакви сгради, а дори и на открито. Подобни примери се свързват с т.нар. “улични евангелизации”, които стартират веднага след промените от 1989 г., а самите те се извършват в открити пространства или в палатки, които събират около 1000 души. (Радков 2001)

Интересно явление в периода след 1989 г. е появата и силното влияние на Корейската мисия сред циганите в България. У нас се появява и евангелското движение “Реката”, което се свързва пряко с т.нар. “Дом на радост”, известно още като “House of joy”. Други са последователите на църква “Пробуждане”, Българска евангелска църква “Блага вест” и още десетки пръснати навсякъде в страната църкви, сдружения, обединения, религиозни центрове и др.

Едно от важните деяния на българската държава след 1989 г. е приемането на Закона за вероизповеданията, който влиза в сила от 1 януари 2003 г. Макар и претърпял промени цели единадесет пъти, основното, което се свързва с демократичността на този Закон е фактическото отменяне на едноименния закон от 1949 г.

⁵² Религиозно обединително движение на корейския лидер Сан Мьон Мун, което цели обединение на християните по света за “борба против атеизма и аморалността в наши дни”.

⁵³ Международната школа на Златния Розенкойц известна още като Lectorium Rosicrucianum, е съвременна гностична организация, която продължава традициите на школите свързани с мистицизма и в същото време, делото на богомилите и катарите. Официален сайт на организацията у нас е <https://www.lectorium-rosicrucianum.bg/>

⁵⁴ Религиозно течение създадено през 1830 от Джоузеф Смит, при което има основни различия от православно християнство, но едно от основните е в това, че Бог не е създател, а просто организатор на всичко.

Табл. 3. Население по вероизповедания и години на преброяване в периода след 1989 г.

ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ	1992	2001	2011	2021
източно-православни	7 274 592	6 552 751	4 374 135	4 219 270
мюсюлмани	1 110 295	966 978	577 139	638 708
юдеи	2 580	653	706	1 736
католици	53 074	43 811	48 945	-
протестанти	21 878	42 308	64 476	-
армено-грегорианци	9 672	6 500	1 715	-
друго и непоказано	15 226	7 784	281 287	6 451
не се самоопределя	-	308 116	409 898	259 235
не желая да отговоря	-	-	-	472 606
нямам	-	-	-	305 102

Източник на данни - НСИ

Табл. 4. Население по вероизповедания и години на преброяване в периода след 1989 г.
(в %)

ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ	1992	2001	2011	2021
източно-православни	85.7	82.6	76.0	71.5
мюсюлмани	13.1	12.2	10.1	10.8
юдеи	0.0	0.0	0.0	0.0
католици	0.6	0.6	0.8	-
протестанти	0.3	0.5	1.1	-
армено-грегорианци	0.1	0.1	0.0	-
друго и непоказано	0.2	0.1	4.9	0.1
не се самоопределя	-	3.9	7.1	4.4
не желая да отговоря	-	-	-	8.0
нямам	-	-	-	5.2

Източник на данни - НСИ

В табл. 3 и 4 се виждат данните за вероизповеданията у нас в четирите преброявания след 1989 г. От таблиците могат да се направят няколко бързи извода, като например: бързият спад на изповядващите християнското православие; все по-голям брой население, което избира една от опциите “друго”, “непоказано”, “не се самоопределям”, “не желая да отговоря” или “нямам”.

Друг интересен момент, който може да се види при тези четири последни преброявания е случаят с промените на населението, които изповядват религията ислям. Ако веднага след промените, на първото преброяване от 1992 г. техният брой е над 1,1 млн. души, то за 2001 г. те вече са 966 978 души, а десет години по-късно се смалаяват до едва 577 139. Друг е въпросът, че именно тези години започва да навлиза изключително агресивно протестантското влияние на “новите западни” движения и течения, с което можем отчасти да свържем този изключително бърз спад у населението, изповядващи исляма. Въпреки това, за последното преброяване броят на мюсюлманите отново се е покачил и вече е 638 708 души.

При католиците, протестантите и армено-грегорианците има разбира се различни промени, но тъй като за 2021 г. техните опции са “отнети” от анкетната карта на преброителите, можем да направим анализ само на първите три преброявания след 1989 г. Ако броят на протестантите обаче расте с около 20 000 души ан преброяване, а тези на армено-грегорианците намалява постепенно, католиците у нас показват едно вълнообразно движение в абсолютния си брой - от 53 074 за 1992 г., през спад с около десет хиляди души до 43 811 за 2001 г., за да декларират на последното преброяване през 2021 г. съответно 48 945 души.

Значителен спад има и при броя на евреите от 1944 г. до първото преброяване след 1989 г., когато като такива са се посочили само 2 580 души. Техният брой постепенно намалява, за да е горе-долу еднакъв в следващите две преброявания (съответно 653 души и 706 души). На последното преброяване обаче се забелязва по-големият брой избрала и посочили за своя религия юдаизма - 1 736 души.

Тези промени в броя, същността, етно-религиозния и културен облик на българския народ, както и нагласите на българското общество спрямо различните конфесионални общности, ще бъдат основен обект на разглеждане в следващата - последна глава от настоящия дисертационен труд.

III. 4. Изменение на конфесионалната структура на населението в България в началото на XXI век.

Анализ на демографските данни за вероизповеданията от 2001 г.

Анализът на областно ниво от преброяването през 2001 г. (виж табл. 5) ни показва, че осем области са с над 90% дял на изповядващите източноправославно християнство. Това са областите Перник (97.5%); Видин (96.1%), София-град и София-област с по 95.9%, Кюстендил (95.1%), Враца (94.4%); Монтана (92.3%) и Габрово (91.1%).

Областите, които се открояват с преобладаващ дял на изповядващите мюсюлманската религия при същото преброяване са: Кърджали (69.6%) и Разград (53.7%), където последователите на тази религия са съответно: 114 217 души в обл.

Кърджали и 81 835 души в обл Разград. Друг извод, който можем да направим от данните в табл. 5 е относно областите с най-голям абсолютен брой католическо население към 2001 г. у нас. Това са: Пловдив (23 122 души, които представляват и 3.2% от населението на областта), Плевен (7 065 души и 2.3% от населението) и Велико Търново (3 111 души и 1.1% от населението). При последователите на различни деноминации от протестантското направление в християнската религия също се забелязват открояващи се области с по-висок абсолютен или относителен дял на населението. Област Сливен, със своите 5 071 души, които представлява 2.3% от общото население, е безспорен водач в класацията и по двата показателя към 2001 г. Там живеят точно 12.0% от протестантите в страната за 2001 г., които наброяват общо 42 308 души. Други, изпъкващи области с над 1% в тази класация са: Стара Загора (4 094 души или 1.1%); Монтана (3 680 души или 2.0%); Ямбол (2 741 души или 1.8%).

Табл. 5: Население по области и вероизповедание към 2001 г.

Област	Общо	Вероизповедание					Не се само-определя	Непоказано
		Източно православно	Католическо	Протестантско	Мюсюлманско	Друго		
България	7 928 901	6 552 751	43 811	42 308	966 978	14 937	283 309	24 807
Благоевград	341 173	268 968	277	1 546	62 431	274	7 018	659
Бургас	423 547	339 653	452	2 339	64 568	737	14 598	1 200
Варна	462 013	394 357	749	1 395	45 672	1 827	16 544	1 469
Велико Търново	293 172	254 914	3 111	417	26 085	203	7 504	938
Видин	130 074	125 063	143	397	139	77	3 730	525
Враца	243 036	229 452	1 116	394	4 223	142	6 856	853
Габрово	144 125	131 325	432	270	8 860	177	2 704	357
Добрич	215 217	163 091	322	241	44 277	144	6 451	691
Кърджали	164 019	35 265	197	89	114 217	71	13 430	750

Кюстендил	162 534	154 637	76	928	231	487	5 649	526
Ловеч	169 951	146 778	366	879	10 501	136	10 739	552
Монтана	182 258	168 171	121	3 680	283	103	9 139	761
Пазарджик	310 723	250 556	260	2 913	46 338	536	9 514	606
Перник	149 832	146 141	92	356	178	94	2 569	402
Плевен	311 985	275 112	7 065	548	15 681	336	12 278	965
Пловдив	715 816	608 226	23 122	3 913	62 595	2 772	13 548	1 640
Разград	152 417	65 480	207	228	81 835	97	4 101	469
Русе	266 157	215 434	567	482	41 997	747	6 081	849
Силистра	142 000	83 969	196	303	54 174	87	2 805	466
Сливен	218 474	178 721	251	5 071	21 668	309	11 706	748
Смолян	140 066	41 599	100	93	58 758	97	39 003	416
София (столица)	1 170 842	1 122 944	2 574	3 269	8 614	3 383	25 674	4 384
София	273 240	261 996	186	2 320	3 368	207	4 343	820
Стара Загора	370 615	329 628	522	4 094	21 423	363	13 390	1 195
Търговище	137 689	75 236	271	84	58 838	78	2 733	449
Хасково	277 478	227 593	426	1 846	33 780	912	12 000	921
Шумен	204 378	120 787	386	1 472	72 544	229	8 368	592
Ямбол	156 070	137 655	224	2 741	3 700	312	10 834	604

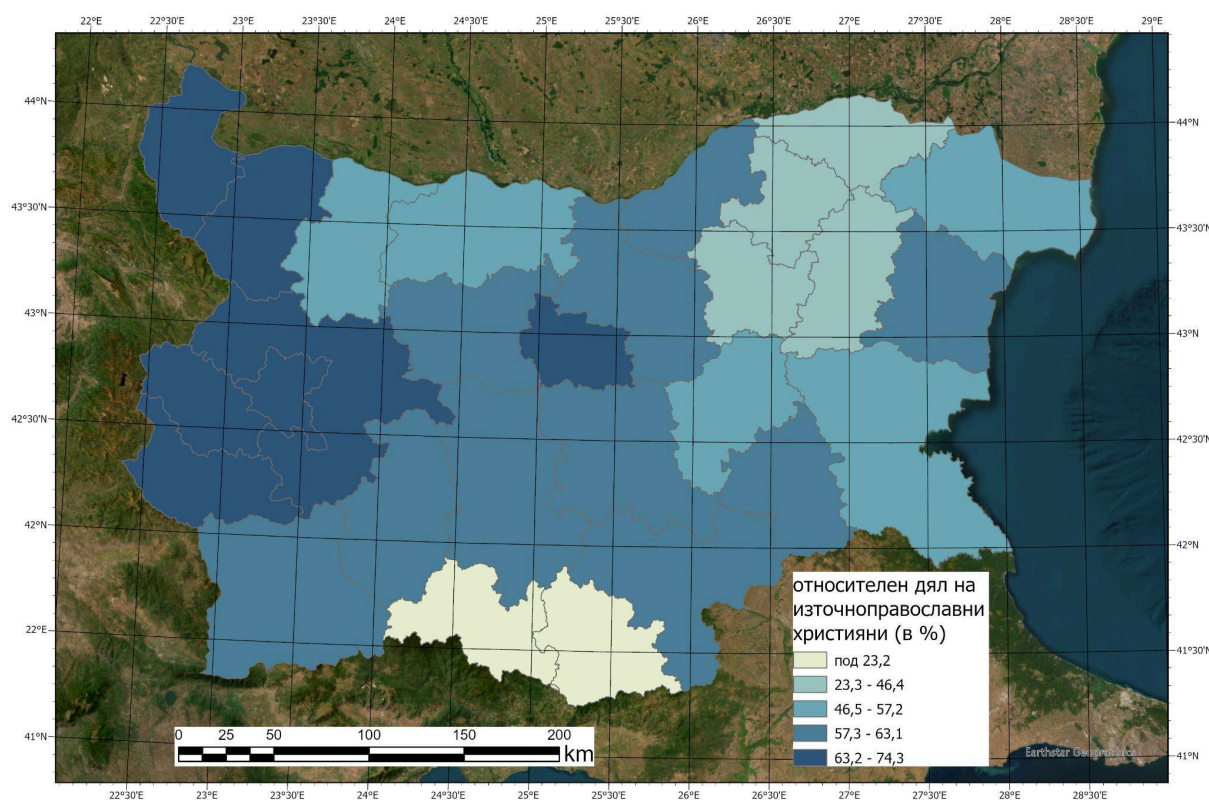
При преброяването от 2001 г., прегледът по общини на конфесионалната структура показва, че в общо 120 общини над 90.0% от населението е източно-православно. В 14 от тези 120 общини, населението, причислило се към тази вяра е с над 99%. Първите три от тях са общините: Чавдар в София-област (99.6%); Георги Дамяново (обл. Монтана) и Ново село (обл. Видин) с по 99.6%. Общините, в които има преобладаващо население от мюсюлмани (над 50%) през 2001 г. пък са 43. Общ. Черноочене в обл. Кърджали е едноличния лидер в тази класация, със своите 96.8% население, изповядващо ислям. Общини, които са с над 90.0% са: Венец (обл. Шумен) с 95.9%; Сатовча (обл. Благоевград) с 91.3%; Руен (обл. Бургас) с 90.9%, както и Каолиново (обл. Шумен) с точно 90.0% мюсюлманско население. Католицизмът е по-многобройно представен в общините Раковски (обл. Пловдив), Белене (обл. Плевен), Калояново (обл. Пловдив), Левски (обл. Плевен), Свищов (обл. Велико Търново), Хисаря (обл. Пловдив) и Бяла Слатина (обл. Враца). А Раковски пък е единствената община в страната, където католическото население е с над 50.0% или по-точно 56.4% от общото население. При протестантите се забелязва много по-голяма разпръснатост по територията на страната, но друг извод, който може да се направи от териториалния преглед е все по-голямото приобщаване на ромското население в България към протестанството. Данните от 2001 г. ни показват, че именно общини, в които делът на ромското население е много по-висок, са част от тези, при които делът на протестантите респективно е по-висок. Такива примери са: общ. Перущица (обл. Пловдив) с 8.0%, общ. Лом (обл. Монтана) с 6.6%, общ. Върбица (обл. Шумен) с 4.5%, общ. Котел (обл. Сливен) с 4.2 %, както и общините Мъглиж и Гурково (обл. Стара Загора), Ихтиман (София-област), Сливен и др.

Анализ на демографските данни за вероизповеданията от 2011 г.

През 2011 г. населението на страната вече е 7 364 570 души, което е с 564 331 души по-малко в сравнение с общите демографски данни от преди десет години. Този спад води със себе си и промени в данните за вероизповеданията. Важна добавка към анализа от това преброяване е и обстоятелството, че през тази година, освен графите “няма” и “не се самоопределя”, е добавена и възможността хората да изберат да не отговарят на този въпрос. Следствие на тази възможност 1 606 269 души от населението на страна не отговаря на този въпрос. Данните показват, че вероизповеданието си през 2011 г. са посочили 5 758 301 души. При преброяването през 2001 г. малко над 300 000 души попадат в графите “не се самоопределям” или “непосочено”, което се дължи на горепосочения фактор. По-долу можете да видите авторски карти, които показват разпределението на населението от различните вероизповедания на областно и общинско равнище. В дисертационния труд има набор от двадесет и пет авторски карти, които показват абсолютни или относителни данни за определено вероизповедание, ни ниво области и общини. В настоящия автореферат сме избрали да оставим само две от тези карти. За изготвянето на тези карти сме използвали официалните данни от преброяванията през 2011 и 2021 г.

Относителен дял на източноправославното население в България по области към 2011г.

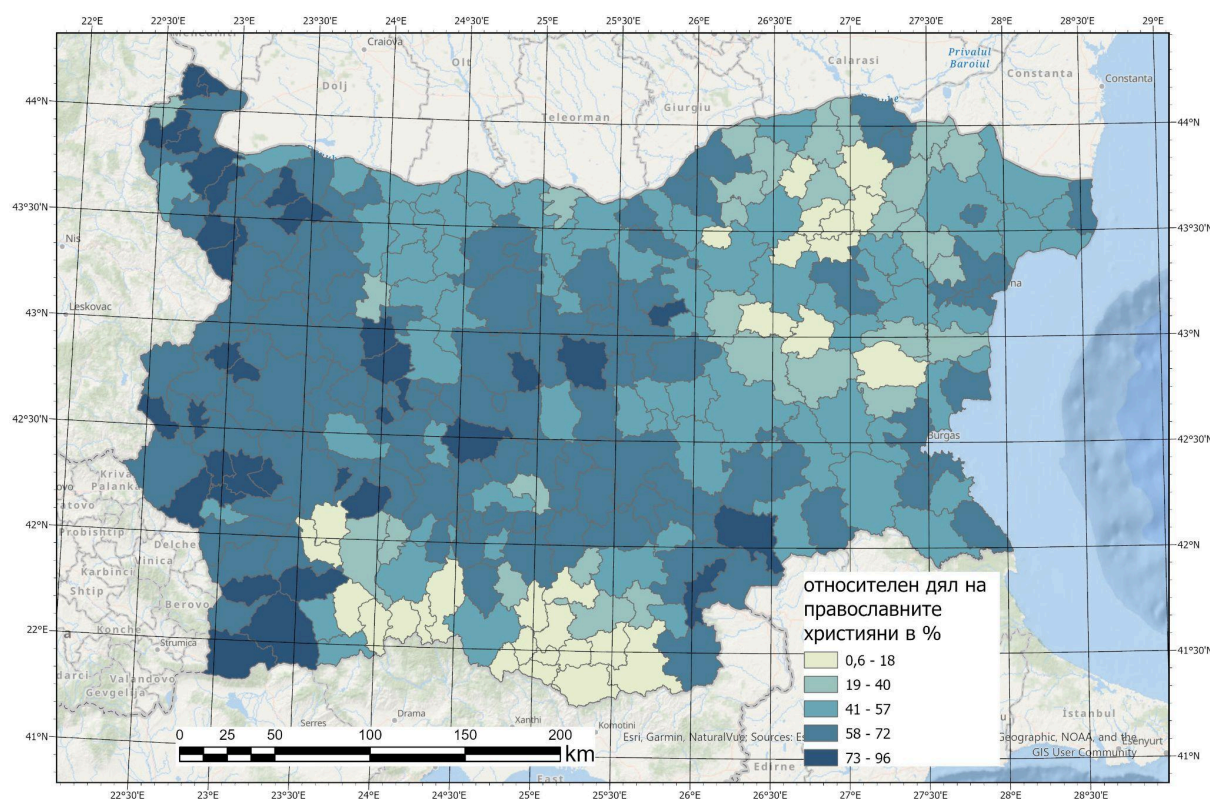
Фиг. 1

Източник: НСИ, 2011

Прегледът на ниво общини през 2011 г. също показва голяма динамика от данни в разнопосочно отношение спрямо тези преди десет години. Ако през 2001 г. населението, което проповядва източното православие, е било над 90% в 120 от общините у нас, то десет години по-късно, вече е само в три общини (Фиг. 2). Това са Георги Дамяново (обл. Монтана) с 96.4%, Ковачевци (обл. Перник) с 91.5% и Сапарева баня (обл. Кюстендил) - 90.6%.

Фиг. 2. Относителен дял на православните християни по общини към 2011 г.

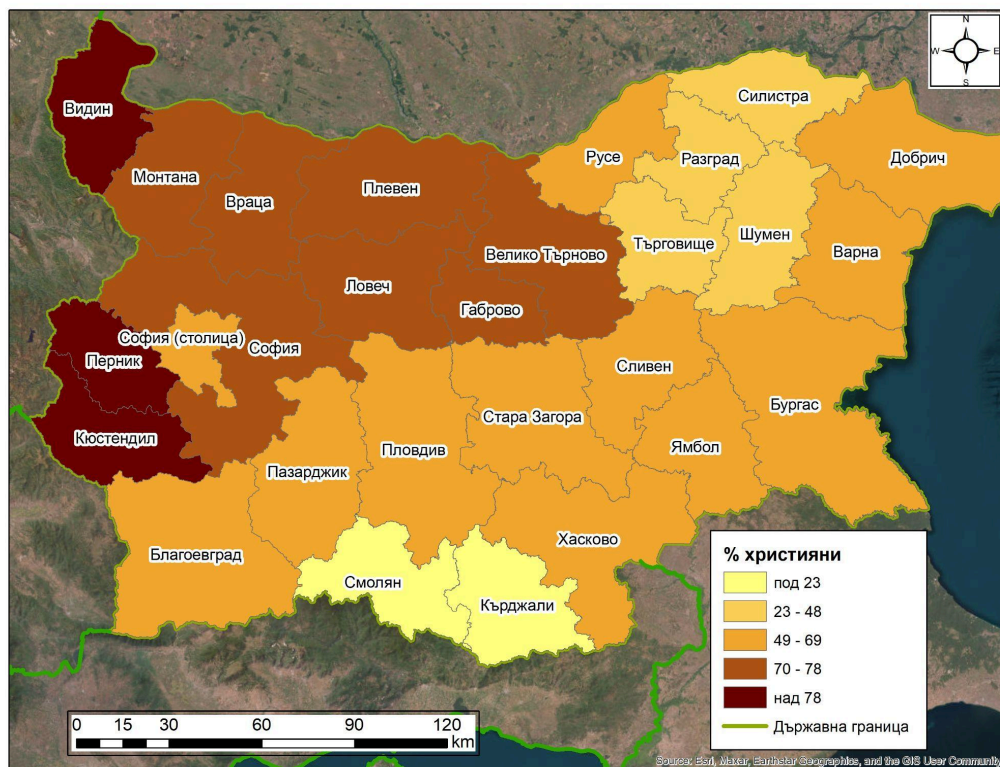
Източник: НСИ, 2011

Анализ на демографските данни за вероизповеданията от 2021 г.

През 2021 г. спадът в общия брой на населението у нас продължава, като наброява 6 519 789 души. Това сочи спад от 844 781 души, в сравнение с данните от 2011 г. През 2021 г. общият брой на хората избрали една от трите опции “не мога да определя”, “не желая да отговоря” или “непоказано” е 1 348 522 души (20.7% от населението на страната), което е с 257 747 души по-малко като абсолютен брой спрямо същата група хора от преди десет години. Броят на християните към тази дата 4 219 270 души, което се равнява на 64.7% от всички. Сред тях най-многобройни са източноправославните християни, които всъщност са 97% от всички, избрали християнството за своя религия. По неофициални данни*, католиците са около 0.9%, а протестантите са 69 852 души, което е 1.7%. Към преброяването от 2021 г. има и 13 927 души, които са се самоопределили като християни, но са избрали “друго християнско вероизповедание”, което не е православно, католическо или протестантско. През разгледаните години на преброявания се вижда ясна тенденция към нарастване на протестантското население у нас. Между преброяванията от 2011 г. и 2021 г. нарастването на тази група хора е с над 5 386 души, а между 2001 г. и 2021 г. положителната разлика в абсолютния брой протестанти е 27 544 души. Преброяването

от 2021 г. ни показва, че трите области с най-голям относителен дял (над четири-пети) християнско население (Фиг. 3), са трите най-западно разположени такива у нас - Кюстендил (86.3%), Перник (85.1%) и Видин (85.0%). Шест са областите у нас към 2021 г., при които християните са под 50.0%. Това са обл. Шумен (48.1%), Силистра (46.7%), Търговище (40.6%), Разград (33.5%), Смолян (24.0%) и Кърджали (14.1%).

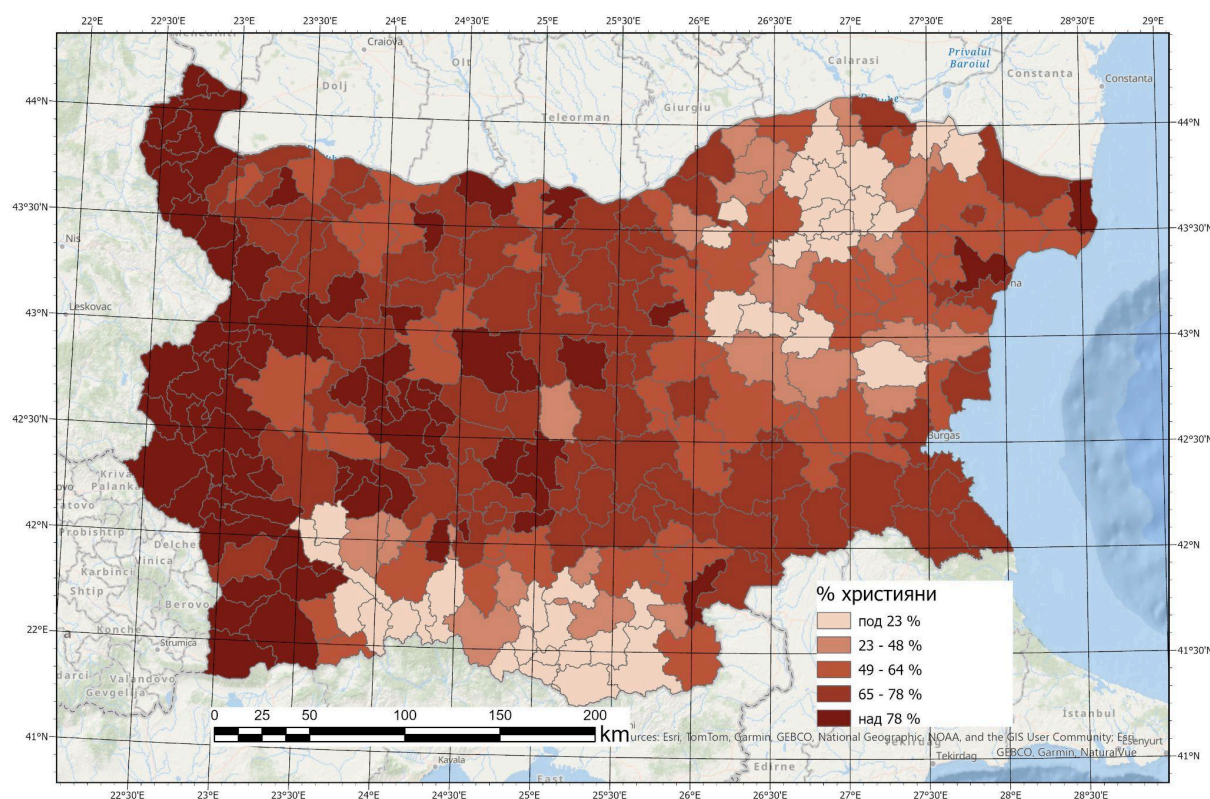
Фиг. 3. Относителен дял на християнското население в България по области към 2021 г.

Източник: НСИ, 2021

Общинският преглед при християнската религия (Фиг. 4) у нас показва, че общините с над 90.0% население, проповядващо тази религия са единадесет. Водещи сред тях са общ. Бобошево, обл. Кюстендил (94.8%); общ. Кула, обл. Видин (94.5%); общ. Кочериново, обл. Кюстендил (94.4%); общ. Рила, обл. Кюстендил (94.2%); общ. Ковачевци, обл. Перник (93.0%). В другия край на анализа за християнското вероизповедание по общини се нареждат общините Сърница в обл. Пазарджик с 0.4% самоопределили се за християни, общ. Доспат, обл. Смолян (0.5%) и общ. Кирково, обл. Кърджали (0.9%).

Фиг.4. Относителен дял на християнското население по общини към 2021 г.

Източник: НСИ, 2021

Изводи от данните за конфесионалната структура при преброяванията на населението в България от началото на XXI век (2001, 2011 и 2021 г.).

В контекста на заглавието и целта на нашия дисертационен труд анализът на данните от последните три преброявания на населението в България по отношение на заявеното вероизповедание е изключително важен. Динамиката на процесите и промените в тях са отражение на демографските процеси в България от една страна и на отношението спрямо религията като цяло, от друга. Много важно е да подчертаем, че при преброяването от 2001 г. почти всички отговорилите на въпроса за религиозна принадлежност са раждани преди 1990 г., т.е. в годините на социализма (дори преди него), докато на преброяванията през 2011 г. и особено 2021 г. се увеличава процентът на ражданиите след 1990 г. При всички положения това се отразява на данните за конфесионалната структура. Ражданиите преди 1989 г., въпреки атеистичните настроения на управляващата тогава БКП, са много по-свързани с религията, тъй като техните баби и дядовци (прародители) са раждани и живели в периода преди 9 септ. 1944 г. когато религията заема много важна част от живота на българите. Тяхната силна религиозност се предава в по-голяма или по-малка степен на техните деца и внуци, въпреки negliжирането на религията от властта при социализма. Поколенията раждани

след 1990 г. имат много по-малка връзка с религията, въпреки че тогава няма политически ограничения към вероизповеданията. В модерния технологичен свят, в който живеем религията има все по-малко място в ежедневието на хората и това се отразява на високия процент отговорили с “нямам” или “не се самоопределям”.

Въпреки това, разглеждайки данните за конфесионалната структура през трите преброявания (2001 г., 2011 г. и 2021 г.) се очертават няколко интересни тенденции и няколко доста изненадващи процеса.

Съпоставяйки трите последни преброявания в България (2001 г., 2011 г. и 2021 г.) се наблюдава една отчетлива тенденция на намаляване на източно православното християнско население, която е много по-сериозна между 2001 г. и 2011 г. когато намаляването в абсолютни бройки е 2 178 616 души, докато между 2011 г. и 2021 г. е само 154 865 души. Една от причините е България е в перманентна демографска криза от 1989 г., в резултат на която населението сериозно намалява, като много по-отчетлива е кризата и намалението при българския етнос, изповядащ източноправославна християнска религия. Конкретно обаче, за много сериозното редуциране на източноправославния елемент между 2001 г. и 2011 г. допринася много по-високата бройка на лицата, които не са се самоопределили религиозно (от 283 309 души през 2001 г. на 409 898 души през 2011 г.), а отделно през 2011 г. се появява и категорията неотговорили, които са цели 1 606 269 души. Ние смятаме, че това са именно българи православни християни, които са много по-слабо религиозни в сравнение с българите-мюсюлмани, а също и турците-мюсюлмани в страната, т.е. много по-склонни са да не отговорят или да не се самоопределят религиозно.

При мюсюлманите в България, на тези три преброявания, се наблюдава една изключително интересна тенденция. Между 2001 г. и 2011 г. те се вписват в тренда на християнския религиозен елемент, т.е. имаме отчетливо намаляване от 966 978 души през 2001 г. на 577 139 души през 2011 г., което се дължи основно на емиграционните процеси, които в това десетилетие засягат сериозно българските турци, които по икономически причини се насочват към Германия, Австрия, Турция и др. и в по-малка степен на много високия процент непосочили тяхната религиозна принадлежност през 2011 г. Обаче между 2011 г. и 2021 г. имаме повишаване на мюсюлманския елемент у нас с 61 569 души (от 577 139 души през 2011 г. до 638 708 души през 2021 г.). Според нас причината е изцяло политическа, със “завладяването” на нови територии от политическата организация на ДПС сред ромите в България, а от друга страна с един отчетлив процес на реемиграция на български турци (основно в пенсионна възраст) от съседна Турция. Не случайно, в последните години водеща по положителен механичен прираст област и община в България, е Кърджали, заради този процес.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ЗАПЛАХИ ПРЕД БЪЛГАРСКИЯ ЕТНОРЕЛИГИОЗЕН МОДЕЛ НА РАЗВИТИЕ

IV.1. Религиите - начин на употреба (общото между юдаизъм, християнство и ислям)

В края на 90-те години на XX век с разпадането на социалистическата система и двуполюсният модел на света се породи надеждата за един дълъг, мирен и спокоен период в световната геополитика. Такива периоди са много редки изключения, да не кажем, че почти липсват, в човешката история, така се учи и сега. Противопоставянето по осите изток-запад, социализъм-капитализъм, бе заменено с остри религиозни конфликти между трите основни монотеистични религии, наричани още Авраамически⁵⁵ религии - юдаизъм, християнство и ислям. Тези конфронтации противоречат на самата същност на Религията, която по същество означава мир, любов и разбирателство между хората. Още по-парадоксално е като имаме предвид, че сходствата между трите монотеистични религии са в пъти повече отколкото различията.

Конфликтите на религиозна основа не са прецедент само на съвременната епоха. Днес, различното е, че хората знаят много повече за другия, за неговата история, същност, потекло, традиции, обичаи и т.н., или пък могат да научат много по-бързо за тях. Трябва да имаме предвид, че всеки един конфликт в човешката история и понастоящем е маскиран под някаква кауза - национална, социална, религиозна, но всъщност в основата на всеки един конфликт стоят финансовите облаги и икономическият интерес. Дори от религиозна гледна точка можем убедително да твърдим, че няма кауза, която да стои над човешкия живот. Основата на конфликтите като цяло, и на религиозните - в частност, стои също така манипулацията. А най-лесно хората се манипулират чрез техните алчност и страхове. Това е добре формулирано от Бърдаров (2012): “Властимащите се стремят да се възползват от страховете или неграмотността на хората, да ги тласнат по пътя на насилието, вмениявайки им някакви висши идеали и цели, докато всъщност само експлоатират тяхната саможертва.”

Трите монотеистични религии имат обща основа и общи корени, лесно проследими назад в миналото до родоначалника и на трите - пророка Авраам. Основните канони и постулати в трите религии са заложили в най-древната от тях - юдаизмът. Приликите между трите религии най-убедително могат да се проследят чрез текстовете в свещените им книги - Тора⁵⁶, Библия, Коран.

⁵⁵ Авраамическите религии се наричат по този начин, според сравнителното религиознание, поради общият корен или начало, което е свързано с Авраам (Ибрахим).

⁵⁶ Тора е свещена книга в юдаизма, която обхваща религиозните права, или съвкупност от т.нар. Петокнижие (първите пет книги от Библията) и Устния закон (текстове, които не са включени в Петокнижието).

За съжаление се връщаме към заглавието на тази част от дисертационния труд - Религиите, начин на употреба. В цялата човешка история Религията и вярванията на хората са били използвани те да бъдат конфронтирани, разделяни и да припознават в себеподобния си най-големия си враг. Можем да изредим десетки такива примери. Тези от съвременността, които са най-близо до нас са: Войната в Босна и Херцеговина при разпадането на Югославия, Арабо-израелският конфликт, Чеченските войни. Още по-бруталния пример е противопоставянето в рамките на една религия, каквито са Ирландският конфликт, Хърватския етап от Югославията, Руско-украинската война и конфликтите между шиити и сунити в Близкия изток.

Основна и изключително важна разлика между трите религии е хронологичната им същност. Те възникват по различно историческо време, в различни обстоятелства и започват своето разпространение сред своите последователи в различни векове от историята на човечеството. Ако християнството е на малко над 2000 години, то за начална година в исляма се смята 622 г. от н.е. или т.нар. хиджра⁵⁷. При юдаизма обаче можем да говорим за много повече хилядолетия на развитие на самата религия. Юдаизмът се приема за най-старата позната монотеистична религия в света. Възникването на юдаизма и историята му започва през II-то хилядолетие пр. н.е. Първоначалното развитие се свързва с т.нар. патриарси на еврейския народ, каквито са Авраам, Исак и Яков. В основата на немалко религиозни конфликти, освен манипулацията с вярата на хората, стои и спорът за територия. Арабо-израелският конфликт е ярък пример за това. Евреите са прогонени окончателно от Юдеи - тяхната етническа територия в началото на н.е. от римляните. Тогава е разрушен вторият йерусалимски храм като от него остава само една част, известна като "Стената на плача", където евреите са оплаквали прогонването от тяхната земя преди да я напуснат. Арабите се заселват по тези земи едва в IV-VII век, когато там няма евреи и те приемат за своя тази етнически чиста по това време земя. Евреите се завръщат в нея и то съвсем частично чак през XIX и XX век. Едва след създаването на съвременната държава Израел през май 1948 г., с решение на ООН, започва преселването на компактни маси евреи, оцелели от Холокоста, от цяла Европа, а по-късно и от целия свят. И до ден днешен, и с право, и евреите и арабите приемат тази територия за тяхна етническа територия. Наименованието палестинци няма нищо общо с арабите и това е производно на филистимяни/филистимци - езически народ, с който евреите се конфронтират по времето на техните царе Саул, Давид и Соломон (XI-X век пр. н.е.).

В обобщение най-важните общи елементи, които подчертават сходството между трите големи монотеистични религии (юдаизъм, християнство и ислям) и които сме дали дотук в различни места в анализа са:

- наличието на един върховен Бог;
- наличието на неговия противоположен, т.нар. демон, който е паднал ангел;

⁵⁷ С това понятие е прието преместване на Мохамед и неговите последователи през 622 г. от н.е. от град Мека в град Ясриб (Медина ан-Наби). Действие, което поставя началото на летоброенето в мюсюлманския календар и превръща Ясриб също в свещен град за исляма.

- наличието на идеята за Страшния съд, при който всеки ще отговаря за делата си пред Бог;
- липсата на нито един ред написан пряко от основните пророци в трите религии Мойсей, Иисус Христос и Мохамед;
- наличието на тълкувания на думите на основните пророци (Мойсей, Иисус Христос и Мохамед) появили се години и векове след тяхната смърт;
- появата в определен период от развитието им на радикални религиозни движения, които се опитват да налагат религията с насилие (зилоти⁵⁸ при юдаизма, таборити⁵⁹ при християнството, ухабити⁶⁰ и салафити при исляма и др.
- споделянето на общи ключови фигури като архангел Гавраил/Джибраил и в трите религии;
- общи притчи и легенди като споменатата от нас притча за саможертвата на Авраам и Ибрахим с техните синове Исаак и Исмаил;
- забраната самоубийците да бъдат погребвани в общите гробища, защото само Господ има право да разполага с нашия живот;
- идеята за пости като религиозно пречистване на вярващия;
- общи ритуали, като обрязването при момчетата при навлизане в юношеска възраст, което се практикува в юдаизма и исляма;
- наличието на свещени места за поклонение, свързани с пророците на трите религии (Мека, Йерусалим, Назарет, Витлеем и др.
- най-важното сходство е, че цялата ценностна и ритуална система, които са построени в трите религии, са свързани с Божиите заповеди, които определят правилата, по които трябва да живеят вярващите и които макар и с различна бройка, ги има и при трите религии.

Както виждаме от направената съпоставка сходствата между трите религии са в пъти повече, отколкото различията. Противопоставянето между тях освен манипулативно и абсурдно, е и изключително опасно от разпалването на военен конфликт в обозримо бъдеще.

IV.2. Между успеха и кървавия провал на етнорелигиозния модел в Босна и Херцеговина

Тази подглава от дисертацията я разделяме на няколко части, във всяка от които даваме различни акценти. Например:

4.2.1. Предистория. Формирането на Босна и Херцеговина.

4.2.2. Босна и Херцеговина между началото на Първата световна война и края на

⁵⁸ Политическо движение в рамките на юдаизма, което се появява през I век и води въстанически действия срещу Римската империя с цел обединяване на светите земи. Те играят основна роля и в първата Юдейско-Римска война през 66-73 г. сл. Хр.

⁵⁹ Радикално религиозно християнско движение в Бохемия през XV век, което се счита за ерес от католическата църква, което води до организиран Кръстоносен поход срещу тях.

⁶⁰ Реформаторско движение с изключително консервативни възгледи, което се появява в сунитския ислям през XVIII век, което във фундаменталистките си възгледи цели връщане към основополагащите най-ранни източници на исляма - хадисите и Корана.

Втората световна война

4.2.3. Босна и Херцеговина при Тито: Социалният експеримент без аналог.

4.2.4. Босненската война и Безумието на блокадата на Сараево (6 април 1992 г. - 29 февруари 1996 г.)

4.2.5. Босна и Херцеговина днес. Ролята на Милорад Додик за бъдещето на страната

Анализът на формирането и последвалия кървав разпад на СФР Югославия е много важен елемент за нашето изследване, тъй като е показателен за това каква омраза и жажда за насилие тлее в балканските народи и колко лесно може да бъде възпламенена от външни или вътрешни фактори. Никой на Балканите, вкл. и България, не е застрахован от подобни действия, конфликти и насилие.

В двата горепосочени кантона, при които е приблизително еднакво процентното съотношение между хървати и бошняци се намират почти всички известни училища с надслов “Две училища под един покрив”.

В контекста на настоящия анализ и представената фактология за разпадането на Югославия, бъдещето на Босна и Херцеговина е много неясно. Без надеждата за разширяване на ЕС в посока - Западните Балкани и при крайно изострилата се международна обстановка относно войната в Украйна през 2025 г., съществува реална заплаха от нов кървав конфликт в региона.

IV.3. Вътрешни и външни геополитически фактори, които провокират конфронтации по оста християнство-ислям в България. Ролята на ДПС за българския етнорелигиозен модел след 1989 г.

Асимилирането на малцинства с чужд етнически произход или вероизповедание е процес характерен за много европейски държави в националната епоха през XIX и XX век. Това се засилва още повече след ПСВ и ВСВ и политически прекараните граници, които не се съобразяват с етническата и историческа истина. В това отношение България не прави изключение. От началото на XX век се провеждат няколко опита за асимилация на турския етнос с мюсюлманска религия в страната, включително и на българи, изповядващи мюсюлманска религия. Апогеят на асимилационните политики е т.нар. “Възродителен процес” от 80-те години на XX век. На 19 юни 1984 г. управляващата БКП взема решение за смяна на турските и арабски имена на българските граждани с български такива, което съответно води и до смяна на документите за самоличност. Началото на края на “Възродителните процеси” е белязано от терористични актове и демонстративни протестни действия, чиято кулминация е през месец май 1989 г.

След 1989 г. годините се характеризират със свобода на вероизповеданията у нас. Това е подкрепено и със свободата в културния живот, начина на обличане и практикуване на традиционни за мюсюлманската религия. Макар и неофициално призната, защото според Конституцията ни политическите партии на етническа основа са забранени, у нас съществува такава партия и това е Движението за права и свободи.

Турското и българо-мюсюлманско население играят важна роля със своите електорални нагласи и затова партията започва да има значителна роля.

При обществено мнение в България, макар и разделено по въпроса надделява негативната оценка спрямо “Възродителния процес”. В т.нар. смесени региони на страната не е имало сериозни проблеми на етническа или религиозна основа. Още повече “Възродителния процес” не постига целта за хомогенизиране на българската нация, а тъкмо напротив - създава излишно етническо напрежение в България.

След 1989 г. в България възникват нови организации, някои от които са откровено антибългарски платформи и проповядващи радикален ислям. Примери за такива са: организацията “Ал Уакф ал-Ислами”⁶¹, фондация “Тайба”, организация “Иршад”⁶², фондация “Вяра”, Обединението за ислямско развитие и култура (ОИРК) и Съюза на мюсюлманите в България. Междуетническото напрежение през първите 20 години от началото на прехода непрестанно нараства, докато не се стига до 2012 г., когато стартира дело срещу 13 имами, обвинени в насаждане на омраза на религиозна основа и антидемократична идеология.

Други сдружения, организации пр., които могат да се свържат с нарастване на напрежение между различните общности, на определен етап от историята ни след 2000 г. са „Мюсюлман-демократичен съюз”, „Български червен полумесец”, Европейски институт “Помак”⁶³.

IV.4. Заплахи и предизвикателства пред българския етнорелигиозен модел

Едно от нещата, с които България може да се похвали след 1989 г., особено на фона на събитията в бивша Югославия, е запазването на етнорелигиозния мир. Много често през тези години се спрягаше “българския етнорелигиозен модел”. Много трудно можем да дадем определение, за това какво точно представлява този модел, кога и защо се е обособил. В българското политическо и социално пространство терминът, който се използва е “български етнически модел”. Според доклад на “Лаборатория управление на рискове” към НБУ, “българският етнически модел” се различава от европейската мултикултурност с това, че мюсюлманското малцинство е капсулирано в паралелна общност, в организирана от собствена партия. В нея срещу облаги и привилегии влизат и представители на мнозинството като се извършва и по-агресивно ислямизиране на други етнически малцинства. Според тях “българският етнически модел” е родствен на комунистическия модел на формиране на политически и интелектуален елит на малцинствата чрез привилегии, корумпиране и атеизъм. Те смятат, че този модел трябва

⁶¹ Al Waqf al-Islami (AWAI) е организация, която оперира в наднационалните рамки на България и е определена за терористична от САЩ.

⁶² Фондация, която се регистрира у нас през 1991 г. от Али Хайрадин, Мустафа Хаджи и Басри Пехливан. Основната цел на фондацията е превод, редакция и издателска дейност на книги, посветени на исляма.

⁶³ Официален сайт на [Европейски институт “Помак”](#)

да бъде заменен с реална интеграция на мюсюлманското малцинство и етнорелигиозна търпимост и съжителство на основата на върховенството на закона.

Нашето разбиране се различава от формулираното от тази лаборатория. Ние смятаме, че моделът е етнорелигиозен, тъй като в много по-голяма степен можем да говорим за религиозна търпимост и толерантност в смесените райони на България, а и много трудно можем да отделим етническата от религиозната принадлежност при турския мюсюлмански етнос. Можем да се съгласим, че като наследство от социалистическия период има опити за контролиране на турското малцинство чрез обвързване с икономически и политически облаги на техни лидери. А също, че тече процес на ислямизиране на други малцинства, като конкретно става въпрос за ромското малцинство. Въпреки това, според нас тази трактовка на “български етнически модел” е много едностранчива, ограничена и политически детерминирана. Ако говорим за модел трябва да имаме предвид мирното съжителство между българи, турци и българомюсюлмани и между християни и мюсюлмани в България от Освобождението насам, особено в смесените региони на Родопите и Лудогорието. Затова когато говорим за заплахите и предизвикателствата пред този модел трябва да се върнем на неговия естествен генезис, а не на политически обусловения такъв след 1989 г. Както и на определена етнорелигиозна толерантност, която съществува в България, за разлика от някои наши съседни държави. Тази етнорелигиозна толерантност можем да обвържем с географията и историята на България. Няма друга държава на Балканския п-ов, която да е такъв реален мост между Европа и Азия, Запада и Изтока, Балканите и Ориента, Християнството и Исляма. Това е резултат от нейното географско положение. Можем да допуснем, че етническата и религиозната толерантност е била крайно необходима за оцеляването на българина през вековете в резултат на това географско положение, което впоследствие се е превърнало в норма и модел на поведение. Също така, за разлика от съседните балкански държави, при които формирането на държавност е станало по пътя на едно относително етническо хомогенизиране. Гърция, Сърбия, Хърватска и Румъния са етнически много по-хомогенни и така са били в исторически план. Единствената държава, която в етническата си структура е сходна толкова на България е Босна и Херцеговина. Затова и ние направихме аналог именно с нея. И в следващите векове, в резултат на географското положение и историческите превратности, през които преминава България, етническата и религиозна толерантност е била крайно необходима за оцеляването на българите. Това, според нас, се превръща в естествен елемент от българската народопсихология. Дори в периода (XIV-XIX век), в който Османската империя владее една значителна част от Балканския п-ов, ние, за разлика от сърби, хървати, бошняци, румънци, дори и гърци, сме най-близо до центъра на империята - Истанбул, и съответно най-изложени на рисковете и заплахите. В този период един от най-важните фактори за съхраняването на българския етнос е бил консолидирането около християнската религия. На този етнорелигиозен модел дължим и фактът, с който съвременна България спокойно може да се гордее в световен план, какъвто е спасяването на близо 50 000 човешки живота през ВСВ. Безспорен факт е, че за спасяването на българските евреи роля изиграва, както част от политическия елит на страната, ръководството на БПЦ, така и много обикновени българи, които с риск за

живота си и сигурността на семействата си, помагат на своите приятели и съседи евреи. И също така, въпреки поредицата от асимилационни политики и мерки, България след Освобождението, чиито връх е “Възродителния процес” от 80-те години на XX век, след 1989 г. в България не само не възникнаха конфликти по осите българи-турци и християни-мюсюлмани, но дори не е имало и по-сериозно напрежение или заплаха за такива конфликти.

От тази гледна точка е важно да преценим какви са днешните рискове и предизвикателства пред етнорелигиозния мир и стабилност в България, съпоставяйки го с кървавия етнорелигиозен конфликт в Босна и Херцеговина и реалните заплахи към днешна дата (2025 г.) от нови такива в Западните Балкани.

Годините в България след 1989 предложиха една изцяло нова социална, културна и етнорелигиозна реалност, необусловена от идеологемите на социалистическия период. От една страна можем да кажем, че българското социо-културно и етнорелигиозно пространство се конструира наново, но от друга страна това “ново” носеше до голяма степен най-уродливите белези на отминалия период. Както казва полския общественик, дисидент и публицист Адам Михник: “Най-лошото на комунизма е това, което идва след него” (Michnik 1987). Той доразвива тази своя мисъл като се позовава на бесния национализъм на новите социалисти пречупен през призмата на: “Власт, взета с кръв, може да бъде пусната само чрез кръв.” Неслучайно цитираме Адам Михник и правим връзка между България след 1989 г. и социалистическия период, защото кървавото разпадане на Югославия до голяма степен бе обусловено от сходни фактори и причини. На теория - конфликтите, за които говорихме там се приемат като етнорелигиозни, но на практика етносът е един (бошняци, хървати и сърби са славяни), но религиите са различни. По този начин можем да кажем, че това е религиозен конфликт, но това няма да е вярно. Това бе конфликт провокиран от вътрешни политически идеологеми формирани през социализма, натрупани през десетилетията антагонизми и конфронтации между народите в бивша Югославия и външни геополитически интереси.

В този контекст трябва да разглеждаме задължително предизвикателствата пред българския етнически и религиозен мир и рисковете от избухването на конфликт сходен с този в съседна Югославия. По същия начин тук имаме две основни религии, източно православие и ислям, които имат достатъчно дълбоки корени на антагонизъм, които лесно могат да бъдат разровени и възпламенени, както се случва в Босна и Херцеговина. Същите политически идеологеми, които формираха обществените нагласи, привидния мир и баланс при социализма и тяхното взривяване след края му, ги имаме и в България. Ако в бивша Югославия опитаха да реализират един уникален социален експеримент, известен като “титовизъм”, то у нас социалното инженерство роди абсурдите на поредица от “Възродителни процеси”. Върхът на “титовизма” бе превръщането на религията в национална принадлежност, както се случи с мюсюлманите в Босна и Херцеговина, а у нас пикът на “Възродителните процеси” - средата на 80-те години на XX век. Не трябва никога да забравяме и това трябва да ни стои като много важен предупредителен сигнал, че идеолозите и подбудителите на

конflikта в бивша Югославия бяха личности като Слободан Милошевич, Радован Караджич, Франьо Туджман, Алия Изетбегович и Биляна Плавшич⁶⁴, които без изключение произхождаха от ръководните редици а Югославската комунистическа партия. За да се задържат на власт те преминаха от една насаждаща конфронтации идеология като социализма, само че по класов признак, към друга - национализма, който бе на етническа и религиозна основа.

Веднага възниква въпроса, който е много важен: “Кое е различното между България и бивша Югославия и кое съхрани нашия религиозен мир в края на ХХ век?” Със сигурност един от факторите, който липсва у нас бе външния геополитически интерес от възпламеняване на такъв конфликт. Бивша Югославия бе много по-голяма държава, с много по-стратегическо положение, по-голям микс от етноси и религии и драстични икономически диспропорции, които я направиха обект на нездрав интерес от Великите сили. Можем да заключим, че за наша радост България остана по-безинтересна за възпламеняване на конфликт. Това обаче не бива да ни успокоява, тъй като имаме много сходни фактори и условия с бивша Югославия.

През 90-те години на ХХ век фокусът в България бе върху икономическото разграбване и деконструирането на всички онези устои - образование, здравеопазване, социална сигурност и икономически просперитет, които щяха да му помогнат много бързо и по-лесно да се променят в нормална европейска държава. Идеолозите на нашия преход правилно прецениха, че българското общество е незряло, а гражданското общество - в самия си зародиш, и много лесно може да бъде излъган и манипулиран този народ. Нямахме необходимост от разпалване на етническа и религиозна конфронтация, зад която да се прикриват икономическите интереси. Допълнителен геополитически фактор бе граничното положение на България с Турция, а оттам и с Близкия Изток, което при едно евентуално разпалване, особено на религиозен конфликт, можеше да доведе до външна намеса в нашата страна. Едва ли Турция щеше да стои безучастна, ако в България се извършват погроми спрямо мюсюлманското население, тъй като щеше да става дума не просто за смяна на имената, както бе през 80-те години, а за кървава разправа, както стана в бивша Югославия. От днешна гледна точка това може да не ни звучи релевантно, но да не забравяме, че тогава България не само, че не бе член на НАТО и ЕС, а бе много далеч от тях.

Още един фактор има, според нас, който трудно може да бъде научно доказан, но допускаме, че е верен, а именно - много по-толерантните и определено добросъседски отношения, които съществуват в смесените региони на България. Там на ниво обикновени и нормални хора, много трудно би се разпалила омраза и жажда за отмъщение.

⁶⁴ Политик и университетски преподавател; Президент на Република Сръбска в периода 1996-1998 г.; Призната за виновна от Международния наказателен трибунал за Югославия за извършени престъпления по време на Босненската война, следствие на което излежава присъда от 2001 до 2009 г.

След тази обосновка нека се опитаме да формулираме какво означава българския етнорелигиозен модел. Той бе много спряган в публичното и политическо пространство в края на ХХ и началото на ХХІ век. Много често можехме да чуем, че само ДПС в лицето на г-н Ахмед Доган е единствения гарант за неговото запазване. Според нас огромната разлика със съседните държави и в разрез с налаганото в последните 35 години мнение, че този модел е създаден от политическата класа, ние твърдим, че уникалното при него е, че той е създаден отдолу-нагоре, т.е. че възниква по естествен път между обикновените хора в смесените региони и това няма нищо общо с политиката и политическата класа. Част от причините вече ги изяснихме в предходните глави. А именно - граничното географско положение на България и миксацията на население и религии още от ранното Средновековие. Тук ще се спрем само на най-важния елемент - взаимоотношенията между християни и мюсюлмани. Безспорно в България имаме поне две вълни на крайно етническо насилие граничещо с геноцид и насилствено помюсюлманчване по време на Османския период. В по-голямата част обаче от него българите и турците, християните и мюсюлманите са живели мирно и нормално заедно. Първо, защото за разлика от Босна и Сърбия, България е била много близко до сърцето на самата Османска империя и е било въпрос на жизнено оцеляване да има такива нормални отношения с турците и мюсюлманите. Второ - между обикновените жители на империята не е имало големи социални различия, които да пораждаат напрежение и конфронтации, по-скоро те са извличали взаимна полза от контактите помежду си. Това твърдение, разбира се, в някои националистични среди може да бъде прието за скандално и неприемливо. Нека да не забравяме, че през българското Възраждане голяма част от стоките произведени от първите български фабрики, манифактури, работилници и т.н. са били търгувани в рамките на империята и това дава тласък за началото на нашата индустриализация. Също така България получава правото на собствена патриаршия, която да излезе от рамките на гръцката със султански ферман през 1870 г. на султан Абдул Азис. Може би вследствие тези исторически и геополитически особености, България в нито един момент не е имало прояви на краен национализъм, така характерен за останалите балкански народи и въобще за Европа от края на ХІХ и началото на ХХ век, когато се оформят държавите-нации и се конструират политическите граници. По тази причина може да формулираме, че българския етнорелигиозен модел се базира на взаимно разбиране, познаване и приемане на различните култури, обитаващи територията на съвременна България, което има много дълбок исторически базис. И при който взаимното мирно съжителство, включително и икономическите ползи от него е водещо спрямо идеологиите. Показателен пример в това отношение, че дори когато се намесва политиката, чрез поредицата от “Възродителни процеси”, чиито апогей бе средата на 80-те години на ХХ век, много малко бяха случаите на сблъсъци между християни и мюсюлмани, както и прояви на крайна религиозна и етническа омраза. И малкото такива примери бяха резултат от политическа манипулация, а не идваха от желанията на самите хора.

Това в никакъв случай не означава, че използвайки естествените страхове на хората и едно от най-интимните неща за всеки човек - неговата вяра - не може да бъде

разпален такъв конфликт. В олицетворение на “политическия гарант” за модела се превърна Ахмед Доган. Съвсем доскоро зад него стояха десетки хиляди, които му вярваха безрезервно, разчитаха на него, изпитваха благодарност и бяха убедени, че никой друг не би се погрижил за тях. Наричаха го “икона”, към която засвидетелстваха своята почит като към пророк. Самият той в публични изяви твърдеше, че без него и ДПС има огромна опасност от повтаряне на изстъпленията спрямо българските турци от “Възродителния процес”. Последните политически събития в България, разривът между Ахмед Доган и Делян Пеевски и разделянето на ДПС, оставиха на заден план тази политически детерминирана обосновка. Веднага възниква въпросът дали в нишата освободена от все по-отслабващата в политически план фигура на Ахмед Доган няма да влезе именно Делян Пеевски. Етническата и религиозна карта е много удобна за манипулиране на хората и използването им за политически и икономически цели.

Много сложната и нестабилна геополитическа обстановка в света днес (2025 г.) поставя много въпроси, както за геополитическото бъдеще, така и за етнорелигиозния мир в България. При един евентуален нов геополитически разлом, в който САЩ и Русия като силни фигури биха решили да си поделят света на сфери на влияние, България може да се озове именно в руската част. Тогава съвсем не е ясно какво би било мнението и отношение на българските турци и мюсюлмани към една такава нова политическа реалност. И също не е ясно дали външните геополитически играчи не биха опитали да разпалят най-вече религиозната конфронтация в България с цел нейната дестабилизация. Никога не трябва да забравяме, че Русия и Турция са имперски сили със силно вкоренен имперски начин на мислене и те винаги ще имат интерес към България, която в различни исторически периоди е попадала в тяхната геополитическа орбита. Затова много внимателно трябва да се отнасяме към проявите на краен национализъм.

Според нас много важно е да се прави разлика между проявите на краен национализъм, които заплашват етнорелигиозната стабилност в страната и патриотизмът, който колкото е по-глобален в света, толкова е по-необходим на хората, за да им дава стабилност и чувство за принадлежност. Национализмът е идеология и политика, която проповядва превъзходство в собствената нация и етнос, спрямо други етноси в държавата и извън нея. Заражда се с капитализма и държавата-нация през XIX век. Насажда ксенофобия⁶⁵, омраза и териториални претенции спрямо съседите. Възпитава се чрез образователната система, особено в годините на Студената война (1947-1991 г.) в Социалистическия блок държави и се предава от поколение на поколение и възпроизвежда чрез колективната памет на нацията. Обслужва великодържавни и асимилационно-хегемонистични политики. Без изключение, всяка една съвременна държава, заради политически прекараните граници в резултат на военни конфликти и “справедливи” мирни договори, е пъстра смес от “n” на брой етноси. Поради тази причина със зараждането на държавата-нация през XIX век се зараждат идеите за хомогенизиране на нацията около титулния етнос в нея, което почти винаги става по насилствен асимилационен път. Един от първите такива опити е в

⁶⁵ Означава “омраза към чужденците и всичко чуждо”, според българския тълковен речник.

Австро-Унгария през 1868 г. Други примери са: Сърбия от началото на XX век, Турската Конституция от 1924 г., “Възродителният процес” в България и др. Много от кръвопролитните конфликти през XX век са в резултат на проявата на краен национализъм и на липса на етническа и религиозна толерантност. През XXI век отново имаме сериозни заплахи от нови конфликти на тази плоскост.

Патриотизмът от своя страна представлява съхраняване, уважение и репродуциране на културата, историята и личностите на етноса, но съчетано с приемане, разбиране и уважение на “другия” (Бърдаров 2012).

В обобщение можем да кажем, че живеем в един изключително динамичен свят, в който много от моделите, с които сме свикнали през XIX-XX век или не работят вече или се трансформират в нещо ново и коренно различно. Живеещите със стереотипите и представите на отминалата епоха, освен че изостават от посоката, в която се развива съвременния свят, могат да представляват и много сериозна заплаха пред мира и нормалното развитие на обществата. Не можем да си правим илюзии, че развитието на технологиите, все по-високата грамотност на населението в света и повечето информация, с която разполагаме, ще действат като спирачка и превенция за бъдещи конфликти. Променят се технологиите, мащабите, но човекът в същността си си остава същия, както е бил първият *homo sapiens* на тази планета (Bardarov 2024). Задвижван от едни и същи инстинкти, страсти и страхове. Затова не трябва да се учудваме, че през 2025 г. светът е раздиран от тежки и кръвопролитни военни конфликти. Усеща се една огромна нестабилност и реална заплаха от нов глобален конфликт. Това са си и естествени цикли, през които винаги е минавало човечеството. След 80 години относителен мир (основно в Европа и Развития свят) навлизаме в нова спирала на насилие и конфронтация, но за разлика от XX век, когато то бе основно на националистична основа, сега е преобладаващо на етническа и религиозна.

В този аспект трябва да сме много внимателни когато се заиграваме с етническата и религиозна карта в България. Регионът, в който се намираме е печален пример за ужасяващи братоубийствени етнически и религиозни конфликти. Въпреки опитите на политическия елит да се представи за гарант на етнорелигиозния модел в България, ние смятаме, че такъв гарант не съществува. И затова цялото общество трябва да бъде много внимателно и да проявява крайна нетърпимост към всички опити и риторики на наслагващи етническа и религиозна омраза и провокиращи естествените страхове на хората.

Заклучение

Избраната от нас тема на дисертационния труд е актуална и винаги ще бъде актуална, заради постоянно поддържаната манипулативно конфронтация между религиите (особено монотеистичните) в света и по-специално на Балканския полуостров. За огромно съжаление от началото на работата ни по дисертацията до настоящия момент, когато сме на финален етап, ескалираха няколко съществени религиозни конфликта и възникнаха нови такива. Все по-голяма е заплахата в района на Западните Балкани от нови конфликти по осите православни християни-мюсюлмани (Босна и Херцеговина, Сърбия, Косово и Република Северна Македония) и католици-мюсюлмани (Босна и Херцеговина). България, удивително предвид своето близко минало, продължава да бъде остров на етническа и религиозна стабилност и толерантност в един размирен регион и в непосредствена близост до регионът (Близкия изток), който в момента е арена на най-ожесточеното религиозно противопоставяне в света.

В контекста на заявените от нас в увода предмет и цел на изследването, в настоящия дисертационен труд ние анализирахме обстойно възникването и развитието на основните религии в България, техните взаимоотношения и конфронтации в исторически план. Най-важната цел, която си бяхме поставили, е да изясним какви са характеристиките и параметрите на широко прокламирания в политическото пространство от края на XX и началото на XXI век български етнорелигиозен модел и какви са реалните заплахи за неговото разрушаване в обозримо бъдеще.

България, предвид своето гранично географско положение между Запада и Изтока, Европа и Азия, от една страна се явява разломна линия между християнството и исляма в Европа, а от друга страна това е определило много противоречивата им сложна и кървава история, в която често е имало сблъсъци на религиозна основа. Нашият най-основен извод от дисертационния труд е, че предвид историята, географията и геополитическото си развитие България може да се приеме като модел за религиозна толерантност и нормални взаимоотношения между основните световни религии в съвременния свят. До този извод достигнахме, разглеждайки поетапно възникването и развитието по нашите земи на тези основни религии. Може би, защото сме били арена на много кървави и тежки религиозни сблъсъци, постепенно сме изградили този модел на религиозна толерантност и мирно съвместно съжителство. Още налагането на християнството минава с кървава и жестока разправа (864 г.) с основните болярски родове в страната, които изповядват езически вярвания. Навлизането и установяването на исляма у нас по времето на Османската империя също е съпроводено с няколко вълни на брутално религиозно насилие. Опитите за асимилиране на мюсюлманския етнос в България след Освобождението, чиито пик е Възродителния процес от 80-те години на XX век, също са белязани от насилие и смъртни случаи. И въпреки всичко това и до ден днешен в смесените региони на България, където живеят християни и мюсюлмани нямаме белези на остро религиозно противопоставяне, а тъкмо напротив - хората живеят мирно и добросъседски заедно.

Дори печално известните опити от 90-те години на XX век и началото на XXI век, с користни политически цели да се разиграва етническата и религиозна карта в България, с ясната заплаха да се нарушава етническият и религиозен стабилитет, не доведоха до това. Има три версии по отношение на факторите, определили съвременния български мирен етнорелигиозен модел. Единият е, че външни фактори не провокираха етническо и религиозно насилие след разпадането на социалистическата система, за разлика от бивша Югославия и по-специално Босна и Херцеговина. Ние сме склонни донякъде да се съгласим с тази хипотеза, защото и в бивша Югославия хората живееха мирно и нормално заедно за един дълъг период от време през XX век. Още повече, това са хора, чиито начин на живот, манталитет и етнопсихология са много близки до нашите и също така и при тях, и при нас има наследени етнически и религиозни сблъсъци, прочиствания и геноциди в недалечното минало. Тук се прехвърляме върху втория фактор - а именно, че хората в България са по-толерантни, по-търпеливи (за добро или зло!) и по-малко склонни към крайности във всеки един аспект, за разлика от народите в бивша Югославия. Нашето мнение е, че това е основната причина за съхраняването на мирния български етнорелигиозен модел. Не случайно направихме обстоен анализ на кървавото разпадане на Югославия и острото религиозно противопоставяне в Босна и Херцеговина от 90-те години на XX век. Паралелите, които можем да направим между тяхната ситуация и нашата, са изключително много. Един от най-парадоксалните примери, с оглед изтъкването на българската религиозна толерантност и търпимост, е, че на 6 април 1992 г. в Сараево се заражда спонтанен мирен протест, в който рамо до рамо православни християни (сърби), католици (хървати) и мюсюлмани (бошняци) протестираха срещу безумието на войната в съседна Хърватска. Два дни по-късно е установена блокадата на Сараево и тези хора започват да се избиват помежду си по особено жесток начин, включително с крайни форми на геноцид, спр. Сребреница, и масови серийни изнасилвания на жени в печално известните секс-лагери. Споделяме мнението, че никой на Балканите не е застрахован от подобни форми на крайно насилие и геноцид на религиозна основа. И все пак, от нашите теренни изследвания смятаме, че насилието в бивша Югославия се дължи на много по-крайния национализъм и шовинизъм, характерен за народите в нея и непристъп за нас българите, отколкото на религиозните различия.

Стигаме и до третия изтъкван фактор за запазването на мирния български етнорелигиозен модел, а именно - политическият. Според нас тук трябва да се подхожда изключително внимателно, защото този модел е един много тънък лед, казано метафорично, който много лесно може да бъде пробит и да последват събития като в бивша Югославия. Да, в определени моменти, особено през 90-те години на XX век, имаше политически формирания, които подхождаха много отговорно към тази деликатна проблематика с оглед на съвсем скоро преминалия в страната Възродителен процес. Тогава те изиграха, със сигурност, положителна роля за съхраняването на мира и етнорелигиозния стабилитет. В същото време тези или близки до тях политически формирания се опитваха по един циничен и много опасен начин да разиграват етническата и религиозна карта в началото на XXI век, провокирайки етнорелигиозно напрежение в смесените региони на страната.

Това изказано от нас мнение, най-вероятно ще подлежи на критика, но правейки обстоен анализ на религиозните взаимоотношения в страната още от Средновековието до днес, ние стоим твърдо зад него. Като доказателство в това отношение можем да цитираме и спасяването на българските евреи по време на ВСВ. Да, тогава ключова роля изиграват политици като Димитър Пешев, политически лидери като цар Борис III, и религиозни такива като митрополит, по-късно патриарх, Кирил, НО няма друг народ в Европа по това време, при който хиляди обикновени безименни хора с риск за собствения си живот и този на семействата им да участват в спасяването на техните приятели, съседи и колеги евреи. Това не е политически акт, това е акт на хуманност, който издига българския народ на едно от първите места сред Гората на Праведниците (Яд Вашем).

Най-важната цел, с която започнахме и направихме този дисертационен труд, е какви са реалните заплахи за възникване на религиозно напрежение у нас, което може да прерасне в тежък конфликт. Изводите ни са, че ако съществува такава заплаха, тя идва от крайно нестабилната политическа обстановка и религиозни конфликти в по-близки до нас региони (Западните Балкани) или малко по-далечни (Близкия Изток), а не от вътрешни фактори. Дори при опитите за насаждане на политическо и етническо напрежение с нашата западна съседка - Република Северна Македония (РСМ), по-голямата опасност се крие не в открита конфронтация между двата народа и държави, а в едно евентуално противопоставяне и разпадане на РСМ по оста македонци-албанци. Тогава в целия регион може да избухне кървав конфликт.

Сред целите на дисертацията ни бе да покажем, че основните религии, които се изповядват в България (християнство и ислям) и които са в основата на най-тежките съвременни световни сблъсъци, имат повече прилики помежду си, отколкото разлики. И всяко едно противопоставяне на религиозна основа между трите големи монотеистични религии - християнство, ислям и юдаизъм - е плод на политическа манипулация с цел извличане на икономически изгоди.

Справка за приносите на дисертационния труд:

На базата на така разработеният научен труд можем да формулираме няколко теоретични и практико-приложни приноси в него.

Изцяло теоретичните са:

1. Анализирани са генезисът и историческото развитие на основните религии и религиозни движения в България през вековете и са изяснени техните взаимоотношения в контекста на изключително сложната и пълна с противоречия, крайни политически катаклизми и обрати история на българския народ.
2. Емпирично-познавателният принос на дисертационния труд се състои в разкриването, аргументацията и практическото реализиране на поредицата от опити на държавната власт за асимилиране и християнизация на мюсюлманския етнически елемент в страната от Освобождението до днес.

С практико-приложно значение са следните приноси:

3. Извършен е задълбочен анализ на съвременното състояние на основните религии в България и най-вече на демографския баланс между тях в смесените региони на България. Изяснено е как се формира през 90-те години на XX век и какво реално представлява българският етно-религиозен модел, и е формулирано наше авторско определение за конструкцията и съдържанието на този модел.
4. Най-важният научно-приложен принос е свързан с анализа на причините и факторите довели до кървавото разпадане на етно-религиозния мирен модел в Босна Херцеговина от края на XX век и на базата на това са очертани реалните заплахи от подобен конфликт в България през XXI век, като са отчетени и степенувани политическите, геополитическите и чисто религиозните фактори, които могат да го предизвикат.

Публикации по темата на дисертационния труд:

1. Николов, К. (2024). **Ислямът - възникване и развитие по българските земи**, е-списание "Географ", 2023-2024, бр.8
2. Николов, К. (2024). **Радикалният ислям - корени и съвременни заплахи за Европа**, сп. Проблеми на география, бр. 3-4, стр.
3. Николов, К. (2024). **Униати, павликяни и къзълбаши - развитие и съвременно състояние по българските земи**, сп. Пространство-Общество-Икономика, т. 6
4. Николов, К. (2024). **Произход, развитие и съвременно състояние на гагаузите в България**, (под печат) сб. доклади от 22 международна научна конференция на тема "География и регионално развитие", Созопол, 22-24 септ. 2024г.

5. Николов, К., & Цветков, К. (2025). **Конфесионална структура на България в периода 2001-2011 г.: демографски тенденции и регионални различия.** В: Стоянов, П., Стаменков, И., Цветков, К. (ред.) *Пространство - общество - икономика*, том 7 (под печат). София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”